

ג'ורא גודמן
'דבר אחר': ענף גידול
החזירים במדינת
ישראל ומתנגדיו,
1948-1962

ג'ורא גודמן

הקדמה

הענף החקלאי של גידול חזירים צמח במהירות במדינת ישראל עקב המחסור בכשר בתקופת הצנע, בראשית שנות החמישים. למרות ניסיונות בלתי פוסקים מצד הרשויות לצמצמו, התבסס גידול חזירים בתוך עשור כענף שהיו מעורבים בו עשרות מגדלים פרטיים ועשרות קיבוצים. שגשוג הענף בלט במיוחד מפני שהיה זה ענף חקלאי מחתרתי למחצה: הוא הועלם מהסטטיסטיקות הרשמיות, נעדר מהתערוכות החקלאיות, והוחרם או הותקף על ידי משרדי הממשלה ורשויות השלטון המקומי. יחס זה נבע כמובן מהעובדה שהחזיר הוא סמל עתיק יומין לטומאה ולשנאת ישראל.¹ מופת הגבורה וקידוש השם של סרבני החזיר – מסיפור חנה ושבעת בניה בתקופת בית שני ועד מגויסי גזרת הקנטוניסטים במזרח אירופה במאה התשע-עשרה – הועלה שוב ושוב בוויכוחים הציבוריים במדינת ישראל על שאלת גידולם.

ענף גידול החזירים היה נתון יותר מענפים חקלאיים אחרים לתנודות על בסיס חשבון הרווח הכלכלי של מגדליו, אולם המאבק על עצם קיומו נתפס כאחד המאבקים הגדולים בנושאי דת ומדינה. החוגים הדתיים – לא אחת בתמיכת יהודים חילונים – לא הרפו לרגע מן הכוונה לבער את החיה שרמת הסלידה ממנה הייתה עזה כל כך שהעדיפו שלא לבטא את שמה אלא לכנותה 'דבר אחר'. עם זאת במהלך יותר מעשור, חרף ניסיונות חוזרים ונשנים להגבילו, התבסס ענף גידול החזירים והתפתח לאורך דרכים ראשיות במרכז הארץ ובעשרות קיבוצים ברחבי המדינה.

במאמר זה אתחקה אחר התפתחות ענף גידול החזירים בתקופת המנדט ולאחר קום המדינה ואברר את הסיבות לכישלון המאמצים הפוליטיים, המנהליים והחקיקתיים לאסור או להגביל גידול זה בעשור הראשון של מדינת ישראל.

גידול החזיר המבוית בארץ לפני קום המדינה

עדויות ארכאולוגיות מלמדות שהחזיר בוית בארץ-ישראל בשחר ההיסטוריה האנושית אבל לא הפך למרכיב קבוע במשק החקלאי כמו בעלי חיים אחרים. מעמדו יוצא הדופן במזרח הקדום ובמיוחד האיסור על אכילת בשרו ביהדות ובאסלאם, סקרנו חוקרים רבים.² ברוך רוזן הראה שמאז העת העתיקה היה גידול החזיר בארץ תלוי בדת השלטון. בתקופה הביזנטית היה הגידול נפוץ. אחרי הכיבוש הערבי הוא הותר לנוצרים במסגרת הסכמי החסות, אך אסור היה לחזירים להסתובב באזורים מוסלמיים, ובפועל הגידול הצטמצם. הכיבוש הצלבני הביא לעלייה משמעותית בהיקף הגידול

אנו מודה לקוראים האנונימיים של המאמר על הערותיהם המועילות.

1 ד' ברק-ארוז, 'גלגולו של חזיר: מסמל לאומי לאינטרס דתי?', משפטים, לג (תשס"ג), עמ' 403-475; D. Barak-Erez, *Outlawed Pigs: Law, Religion and Culture in Israel*, Madison, WI 2007. מחקרה המקיף של דפנה ברק-ארוז עוסק ביחס התרבותי לחזיר ולבשרו במקורות היהודיים ובמדינת ישראל, במאמצי החקיקה בכנסת ובפסיקות בנושא בבתי המשפט.
2 מ' הריס, פרות קדושות וחזירים משוקצים: חידות של מזון ותרבות, תרגמה צ' בורסוק, תל-אביב 2001, עמ' 54-71; ג' יהלום, 'עדות החזיר', זמנים, 94 (אביב 2006), עמ' 84-88; B. Hesse, 'Pig Lovers and Pig Haters: Patterns of', *Journal of Ethnobiology*, 10, 2 (Winter 1990), pp. 195-225; R.A. Lobban, 'Pigs and Their Prohibition', *IJMES*, 26, 1 (February 1994), pp. 57-75.

והייבוא של חזירים, והתבסס מעמדם כסמל אתני ודתי שהפריד בין נוצרים למוסלמים. עם חיסול הממלכות הצלבניות נעלמו החזירים המבויתים כמעט לחלוטין מן הארץ.³ גם התחזקות ההשפעה המערבית בעת החדשה לא הביאה להכנסתם המחודשת והמהירה למשק החקלאי. הקצבים במושבות

הטמפלרים בשלהי המאה התשע-עשרה נהגו לגדל לשחיטה גם חזירים, ואלה ניזונו מן הסתם כמו באירופה משאריות המזון של הבית.⁴ אולם משקים גדולים של עדרי חזירים הופיעו רק בתקופת המנדט הבריטי.

הנוכחות ההולכת וגדלה של אוכלוסייה נוצרית-אירופית בארץ בתקופת המנדט ודאי הגדילה את דרישת השוק לבשר חזיר ושימשה זרז לגידולו. במסגרת פעולותיה לטיפול החקלאות החזיקה מחלקת החקלאות המנדטורית בחווה הממשלתית בעכו גם מספר חזירי הרבעה בריטיים להשבחה.⁵ אולם נראה שאלה לא נשלחו להרבעה מחוץ לחווה כפי שנשלחו פרים, סוסים, חמורים, תישים ואיילים.⁶ ממשלת המנדט הייתה ערה לסלידת המוסלמים והיהודים מחזירים ומבשרם. המחוקק הבריטי קבע ב'פקודת העיריות' מינואר 1934 כי זכותן לפקח על גידול חזירים או לאסרו.⁷ באותה שנה נשחטו – באופן חוקי – רק 689 חזירים לעומת כ-52,000 ראשי בקר, 157,000 כבשים ו-89,000 עזים, ושעורים אלה נותרו כמעט ללא שינוי עד

סוף שנות השלושים.⁸ גם יבוא החזירים לגידול או לשחיטה לא עלה על מאות בודדות, לעומת עשרות אלפי ראשי צאן ובקר.⁹ למעשה במפקדים הרשמיים של בעלי החיים שערכה ממשלת המנדט בשנות העשרים והשלושים לא נכללו נתונים על חזירים. רמז לנוכחותם ניתן למצוא ב'דוחות על טיפול בבעלי חיים בסעיף 'אחר', הגדרה כללית ששימשה לימים גם את הרשויות במדינת ישראל.¹⁰ המחסור בבשר לאוכלוסייה האזרחית ולצבאות הגדולים שחנו בארץ בזמן מלחמת העולם השנייה הביא לפריחת הענף. חזירים מתרבים מהר הרבה יותר מבקר ומצאן והם יצרני בשר יעילים ביותר, שניתן להאכילם כאמור שאריות מזון. באביב 1942 נספרו לראשונה יותר מ-12,000 חזירים

אגנית בנויה ששימשה את הקצב הטמפלרי פרידריך קיבלר בחצר הבית ברחוב כרמיה 8, ירושלים (צילום: דוד קרויאנקר)

3 ב' רוזן, 'גידול חזיר בארץ-ישראל לאחר התקופה הרומית', קתדרה, 78 (טבת תשנ"ו), עמ' 25-42.
 4 על הקצב פרידריך קיבלר, שגידל ושחט גם חזירים ברחוב כרמיה 8 במושב הגרמנית בירושלים ראו: ד' קרויאנקר, המושבה הגרמנית ורחוב עמק רפאים: ביוגרפיה של שכונה – סיפורה של עיר, ירושלים 2008, עמ' 209-210.
 5 R.I.M. El-Eini, *Mandated Landscape: British Imperial Rule in Palestine, 1929-1948*, London & New York 2006, p. 136.
 6 ראו תכתובת בגה"מ, מ/4243.
 7 עיתון רשמי, 414, תוספת 1, עמ' 38 (12 בינואר 1934); ז' ורהפטיג, חוקה לישראל: דת ומדינה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 294.
 8 'Livestock Survey — Palestine & Transjordan', National Archives of the United Kingdom, London, FO922/72.
 9 שם.
 10 גם ב'דוחות הווטרינריים החודשיים המפורטים הוזכרו עד סוף שנות השלושים חזירים חולים מעטים. באפריל 1939 נמסר לראשונה על תמותה המונית של למעלה מ-100 חזירים בעדר בכפר צרפנד (צריפין) מקדחת. ראו: 'Veterinary Bulletin for April 1939', גה"מ, מ/4242/111.

במפקד בעלי החיים של ממשלת המנדט, מתוכם כ-5,000 באזור בית-ג'אלא, ששם היו משקים גדולים שסיפקו בשר למרכז השלטון הבריטי בירושלים.¹¹ דירים חדשים, רובם בבעלות ערבית נוצרית או יהודית, הופיעו גם באזור השפלה, ביפו ובפרוורי תל-אביב.¹²

בשנת 1942 הטילה ממשלת המנדט פיקוח על מכירת חזירים חיים לשחיטה והכריזה גם על בשרם כמצרך בר פיקוח, כמו יתר סוגי הבשר.¹³ באופן רשמי נשחטו באותה השנה 3,518 חזירים, אבל ברור היה לממשלה ששיעורי השחיטה השחורה של כל סוגי הבהמות גדולים מאוד.¹⁴ למרות ההגבלות היה ענף החזירים הגידול החקלאי שחלה בו הצמיחה המרשימה ביותר מתחילת המלחמה. ההערכה הייתה שהושקעו בו עד 1.5 מיליון לא"י. המחיר של חזירה להמלטה

הרבנים הראשיים יצחק הלוי הרצוג (משמאל), בן-ציון מאיר עוזיאל (שני משמאל), והרב איסר יהודה אונטרמן, רבה האשכנזי של תל-אביב (שני מימין) בטקס אזכרה בשער הגיא, 1949

היה 800 לא"י, וחזיר לשחיטה נמכר ב-300 לא"י.¹⁵ הרווחים העצומים הניעו את ממשלת המנדט לנסות להגדיל את שליטתה בשוק החזירים: בחורף 1943-1944 נקטה הממשלה שורת צעדים שנועדו להגביל מכירה של שאריות מזון, במיוחד ממחנות הצבא, והגבירה את הפיקוח על מכירת בשר חזיר.¹⁶ גם יהודים – רובם ככולם קצבים שכבר התפרנסו משחיטה לא כשרה וממכירת בשר חזיר – השתתפו בגידול חזירים, והדבר גרם מורת רוח עצומה. יהודי מנהריה גידל עדר חזירים בשותפות עם מגדלים ערבים בכפר אלכצה (בצת).¹⁷ העיתון 'הבוקר' דיווח באוקטובר 1943 על שמועה שבאחת המושבות בשרון הקים יהודי חווה של 5,000 חזירים ועל תביעה מעיריית פתח-תקווה למנוע מיהודים לגדל חזירים באזור.¹⁸

11 בסקר בעלי החיים של ממשלת המנדט נמנו 550 זכרים להרבעה, 2,619 אימהות, 2,187 חזירים מעל גיל שישה חודשים ו-6,789 חזירים מתחת גיל זה. ראו: סקר (לעיל, הערה 8); *The Palestine Post*, 29 September 1943.
 12 ריאיון עם זאב אוסובלנסקי, 3 ביוני 2003. אוסובלנסקי היה קצב יהודי מתל-אביב שהחל לגדל חזירים במתחם הכנסייה הרוסית באבו-כביר, ומשפחתו המשיכה לגדלם במשך יותר משישים שנה.
 13 עיתון רשמי, 1197, תוספת 2, עמ' 756-755 (28 במאי 1942); שם, 1227, תוספת 2, עמ' 1336 (8 באוקטובר 1942).
 14 סקר (לעיל, הערה 8); *The Palestine Post*, 10 May 1944.
 15 *The New York Times*, 20 June 1943; *The Palestine Post*, 2 September 1943. הצבא הבריטי הקים בשנת 1943 חוות חזירים בשטח של כשישה דונמים צמוד לכפר צור-באהר בירושלים. ראו: תרשים באצ"מ, L18/3370/M1.
 16 *The Palestine Post*, 5, 12 December 1943, 7, 13 January 1944. ההגבלות על מכירת חזירים ובשר חזיר בוטלו מיד לאחר סוף המלחמה באירופה, במאי 1945. ראו: *The Palestine Post*, 17 May 1945.
 17 לפי דו"ח שירות הידיעות של ה'הגנה' נמצאו לקראת סוף המלחמה 450 חזירים בכפר. ראו: 'בסה', 14 בינואר 1945, את"ה, 105/244.
 18 הבוקר, 18 באוקטובר 1943.

הרבנים הראשיים, יצחק הרצוג ובן-ציון מאיר עוזיאל, פרסמו בדצמבר 1943 הצהרה משותפת שקראה לעקור את הנגעה ה'מרגיז וממאיר, מביש ומחפיר: נגע גידול החזירים!'. הרבנים הראשיים חזרו על קללה מן התלמוד ש'ארורים, לפיה, מגדלי החזירים בכל מקום שהם [...] וארורים שבעתים עושי התועבה על אדמת הקודש בארץ-ישראל'.¹⁹ איום הרבנים ב'קללת אימים' עורר ביקורת בקרב כותבים אחדים בעיתוני השמאל והציונות הפרוגרסיבית, שהסתייגו מהטלת קללות על ידי רבנים, במיוחד בימי שואה וחורבן.²⁰ אבל דברי הרבנים קיבלו חיזוק בלתי צפוי מברל כצנלסון, שבטור נרגש בעיתון 'דבר' הזכיר את חלקו של החזיר ברדיפת היהודים מימי היוונים ועד רוסיה של המאה התשע-עשרה וקבע: 'אני מודה: שונא אני חזירים, ויותר משאני שונא חזירים שונא אני מגדלי חזירים [...] בטוח אני בהללו, שאין לך חזירות בעולם שאינם מוכנים ומזומנים לגדל אצלנו, בשביל אותה המטרה הקדושה' – עשיית כסף כמובן – 'שלמענה הם מגדלים את החזירים עצמם'.²¹

ברל כצנלסון, 1934
(צילום: זולטן קלוגר)

דבריו של כצנלסון צוטטו לימים פעמים רבות על ידי המתנגדים לגידול חזירים במדינת ישראל, אבל כמו דברי הרבנים הם לא עשו רושם רב על המגדלים היהודים. נוסף על השתתפותם בגידול בערים המעורבות ובמקומות יישוב ערביים, הדו"חות הווטרנריים המנדטוריים מלמדים כי לקראת תום המנדט היו משקי חזירים גדולים במושבות מגדיאל, רחובות וראשון-לציון.²²

גידול חזירים במדינת ישראל בראשית שנות החמישים

גידול חזירים נמשך ואפילו התגבר לאחר קום המדינה, אף שצריכת בשרם הייתה נושא אחת המחלוקות הציבוריות הראשונות במדינה בתחום הדת. המחלוקת הייתה תולדה של החלטת משרד האספקה לממש הזמנות מסוף תקופת המנדט לייבוא כמויות גדולות של בשר טרפה. הייבוא הכעיס מאוד את הדתיים, שזעמו בעיקר על ייבוא בשר חזיר, שנועד לכאורה לאוכלוסייה הנוצרית אך חולק לטענתם גם באזורים יהודיים. 'שערוריית החזיר' הביאה בדצמבר 1948 לפרישה של השרים הדתיים לזמן מה משיבות הממשלה הזמנית, אחרי שזו דחתה את הצעתם לאסור בהחלטת ממשלה ייבוא בשר חזיר לארץ.²³ עם זאת למעשה הופסק הייבוא כמעט כליל, וכתוצאה מכך בשר החזיר שנצרך בארץ היה רובו ככולו תוצר של גידול מקומי.²⁴

19 הצופה, 26 בדצמבר 1943.

20 הזמן, 28 בדצמבר 1943; דבר, 30 בדצמבר 1943; דבר, 6 בינואר 1944.

21 ב' כצנלסון, 'עד היכן אהבת ישראל מגעת?', דבר, 7 בינואר 1944.

22 ראו: דו"חות לחודשים דצמבר 1945, אפריל 1946 ונובמבר 1947, גה"מ, מ/4242.

23 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 8 בדצמבר 1948, גה"מ; מעריב, 10 בדצמבר 1948; דבר, 17 בדצמבר 1948; הצופה, 17 בדצמבר 1948.

24 בישיבת ממשלה באפריל 1952 ביקש שר הסעד הרב יצחק מאיר לוין הבהרה לידיעה שפורסמה בעיתונות הדתית שבשנת 1951 יובאו לארץ 45,000 טונות קותלי חזיר. מזכיר הממשלה זאב שרף השיב שיובאו רק 250 קילו בשר חזיר,

המחסור והקיצוב בבשר בשנות המדינה הראשונות תרמו להתפשטות המחודשת של גידול חזירים, בין אם מדובר היה בדיר גדול ובין אם מדובר היה בכמה חזירים בחצר. מרבית המקומות שגידלו בהם חזירים, באזור המרכז, בחיפה ובנצרת, היו אותם המקומות שבהם עסקו בכך בימי המנדט. אבל היו מקומות יישוב חדשים שהצטרפו לגידול, כמו קיבוץ עברון, שהענף נולד בו ימים אחרים אחרי תום המנדט, משנמצאו כמה חזירים במחנה הבריטי הנטוש סנט ג'ין.²⁵ במפקד שערכה המחלקה החקלאית במשרד המסחר והתעשייה באביב 1952 נספרו בכל הארץ 3,767 חזירים, מתוכם כ־60 אחוז בידי מגדלים יהודים.²⁶ המשק הגדול ביותר היה שייך לשמואל טרייביטש, בן למשפחת קצבים מתל־אביב שגידל כ־900 חזירים באזור בית־דגן.²⁷ משק גדול נוסף, בצריפין, היה של סעדה ג'ורג' סעד, ערכייה נוצרייה מבוגרת מרמלה שגידלה שם חזירים מתקופת המנדט ועתה חברה לכמה שותפים יהודים.²⁸

אל : סר השרוני, סנהל המחלקה החקלאית, טאן
 פתא : נ. ריטר, סנהל סודר הקשר החקלאי

הנדון : מסקד החזירים אפריל - מאי, 1952

בזה הנבי לתת לך פרטים על תוצאות המפקד לפי המספרים שקבלתי מהמחוזות:

המחוז	מספר המטקים	ער גיל חזירים	לפעלה מחוזיים	אסרות להרבעה	זכרים	סה חזירים	%
הדרום	12	346	625	577	-	1548	41
הצפון	59	207	655	102	24	988	26
חיפה	3	353	787	48	9	1197	32
ירושלים	3	8	23	3	-	34	1
סה	77	914	2090	730	33	3767	100

המחוז	סה חזירים	סה חזירים	סה חזירים	סה חזירים	סה חזירים	סה חזירים	סה חזירים
הדרום	1154	74,5	394	25,5	1548	41	41,6
הצפון	21	2	967	98	988	26	26,5
חיפה	1031	86	166	14	1197	32	32,5
ירושלים	-	-	34	100	34	1	0,9
סה	2206	58,5	1561	41,6	3767	100	100

מפקד החזירים, אפריל-מאי 1952

בשל מדיניות הקיצוב הנוקשה נאלצו משרדי הממשלה שעסקו בענייני מזון להתמודד מההתחלה עם בקשות של מגדלי חזירים לקבל הקצבות מזון ואישורים לשיווק הבשר שגידלו. עורך דין מחיפה פנה בראשית 1950 לרשויות בשם מרשיו: מגדל חזירים יהודי ותיק בחיפה שבנו נפצע קשה במלחמת העצמאות, ואשר ביקש אישורים בתמורה להתחייבות שהבשר שיגדל ישווק רק לאוכלוסייה לא יהודית או לייצוא, וערכי נוצרי מהכפר אלכצה שבניו ברחו ללבנון בזמן המלחמה עם שמונים ושלושה מחזיריו ועכשיו ביקשו לחזור עם החזירים.²⁹

25 בסעיף 'שאר מיני בשר'. ראו: פרוטוקול ישיבת הממשלה, 20 באפריל 1952, גה"מ. ההחלטה לשחרר, אחרי תשלום קנס, כשתי טונות שומן חזיר ונקניק חזיר שהביא עולה באנייה 'נגבה' בטענה שלא ידע שמותר להביא רק בשר כשר, הייתה בדצמבר 1953 נושא להתכתבות בין שר הדתות לשר המסחר והתעשייה. ראו: גה"מ, 20/4543. לתלונות על הברחת בשר חזיר ב'חבילות קרובים' ראו: הצופה, 22 במאי 1953; דברי הכנסת, טו, עמ' 1002 (1 במרס 1954).

26 דפים (עלון עברון), 21 במאי 1976.

27 נ' ריטר אל מר השרוני, 20 במאי 1952, גה"מ, 11/4153. ההערכות היו שגם מפקד זה אינו מושלם, והוקמה חוליית פקחים מיוחדת לרישום החזירים ולסימונם. על פעולותיה ראו: גה"מ, 11/4167.

28 מ' שפר אל המחלקה החקלאית, 17 באפריל 1952, גה"מ, 11/4153.

29 ראו: ראו: עם זאב אוסובלנסקי, 3 ו-10 ביוני 2003.

ב' וינטריוב אל המפקח על המזונות בחיפה, 3 בינואר 1950, גה"מ, 11/4153; ב' וינטריוב אל המפקח הראשי על המזון בירושלים, 10 בפברואר 1950, שם.

מגדל יהודי ותיק אחר מחיפה התלונן בקיץ 1951 על איכות המזון הנמוכה שמעכבת את התפתחות חזיריו וביקש אישור להעלות את מחיר הבשר השחוט.³⁰ צבי תמיר (מקלר), שפעל שנים רבות בשירות הידיעות של ה'הגנה', התחיל לגדל חזירים בראשון-לציון וקיווה להתמנות לסוכן מטעם הרשויות לשיווק בשר חזיר באזור השפלה. נאמר לו שגם טרייביטש מבקש לקבל תפקיד זה, אך תמיר טען שטרייביטש כבר שלט למעשה באטליז המורשה היחיד לממכר בשר חזיר ברמלה, אף שזה היה רשום לכאורה על שם ערבי נוצרי, ששימש לטרייביטש 'כיסוי'.³¹ למרות הפנייה של ארגון חברי ה'הגנה' ושל מי שעמד בראש שירות הידיעות, אפרים דקל, למען תמיר, בקשתו נדחתה בנימוק שהוחלט לכסוף שאין צורך במינוי סוכן מיוחד לשיווק בשר חזיר באזור המרכז והדרום.³²

הרשויות היו רגישות לבעיות הציבוריות הכרוכות בגידול חזירים אך זיהו מהר את התרומה האפשרית של הענף לצמצום המחסור בבשר, ולו רק עבור האוכלוסייה הנוצרית. שר הקיצוב והאספקה דב יוסף ביקש להבטיח בראשית 1950 שגידול חזירים ייעשה ללא הקצאת מספוא.³³ אולם אנשי אגף המזון במשרדו היו מעוניינים לעודד 'באמת' מידה ניכרת את הפיטום שלהם באמצעות פסולת מזון.³⁴ שר החקלאות פנחס לבון החליט כעבור שנה להרחיב את גידול החזירים עבור האוכלוסייה הנוצרית, ופקידי משרדו חשבו ש'אין האסון נורא' אם יסתנן בשר חזיר גם לשוק השחור.³⁵ הסתננות זו התרחבה במהירות, ובמחלקת הקיצוב, שעברה למשרד המסחר והתעשייה, קיימו דיון – בדרישת 'סודיות' בשל רגישות הנושא – בדרכים לנצל יותר את בשר החזיר המקומי, שאיכותו 'מעולה', ואת נכונות חלק מהאוכלוסייה לקבלו 'ברצון' כתחליף לבשר הבקר, שהרבה ממנו יובא והצריך הקצבת מטבע זר.³⁶ בינואר 1952 ניתנה הוראה להוציא לכל המגדלים צווים אישיים שאסרו על שחיטת חזירים ועל מסחר בחזירים חיים או מתים בלי אישור.³⁷ כעבור חודש פורסם ב'קובץ התקנות' הצו הנדרש לצורך פיקוח על שיווק בשר החזיר, מבלי להזכיר את החזיר בשמו אלא בניסוח 'וכל בעל חיים העשוי לשמש מזון לאדם'.³⁸

30 א' אברהם אל מחלקת הקיצוב, 13 ביוני 1951, גה"מ, 4098/21ג.

31 צ' תמיר אל שר החקלאות, 6 באוגוסט 1951, גה"מ, 4153/1ג.

32 א' אכר אל אגף המזון, 12 ביולי 1951, שם; א' דקל אל אגף המזון, 12 ביולי 1951, שם; י' סמילנסקי אל מנהל אגף המזון, 30 באוגוסט 1951, שם.

33 ד' יוסף אל מנהל אגף המזון, 7 בפברואר 1950, שם.

34 ח' אלישר אל א' הלוי, 19 בפברואר 1950, שם.

35 א' בנין אל י' פיקר, 13 בפברואר 1951, שם.

36 פרוטוקול ישיבה במחלקת הקיצוב, 11 באוקטובר 1951, שם. בין מוצרי בשר החזיר שמחיריהם נדונו בישיבה היו בשר חי, שינגן מבושל, שינגן מעושן, בקון, נקניקיות דם, כבר, סלמי, פרנקפורטה ורגל קרושה.

37 א' רוזנפלד אל מנהלי המשרדים המחוזיים, 2 בינואר 1952, שם. הצווים ניתנו על פי 'תקנות ההגנה (מניעת רווחים מופקעים) 1944'.

38 קובץ התקנות, 243, עמ' 502 (14 בפברואר 1952). בעקבות פרסום הצו דיווחו הרשויות כי במהלך 1952 נשחטו בדירים של טרייביטש וסעדה ג'ורג' סעד ושותפיה שמונים ואחד חזירים, ושברם חולק לאוכלוסייה בירושלים וברמלה, לסגל דיפלומטי, לבית החרושת 'המרכז' ולקיבוצים. ראו: מ' שפר אל מר ברזקי, 27 בנובמבר 1952, גה"מ, 4098/21ג. בחיפה נשחטו בחודשים ספטמבר-נובמבר 1952 באופן רשמי 143 חזירים, ובשרם חולק לעשרים אטליוזים ויועד לעשיית נקניק ולמכירה לאוכלוסייה, במיוחד לפועלי הנמל. ראו: י' קפלן אל מר רוזנפלד, 30 בנובמבר 1952, שם.

המאמצים הפוליטיים והמנהליים לאסור גידול חזירים או להגבילו

הסיבה להקפדה על סודיות בכל הנוגע לגידול חזירים ושיווק בשרם הייתה כמובן הציבור הדתי היהודי, ששתיים מהמפלגות שייצגו אותו היו שותפות בקואליציה. במהלך שנת 1952 אכן קמה זעקה בקרב הדתיים בשל התרחבות שוק החזיר ומעורבות משרדי הממשלה בו. בתגובה על טענת מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית שמשדר החקלאות עודד הקמת דיר חזירים בבית-דגן, הצהיר שר החקלאות לוי אשכול שהעניין היחיד של משרדו בדירים הוא בפיקוח וטרינרי למניעת מחלות. דובר המשרד הכחיש תלונות על פרסום חוברת הדרכה למגדלי חזירים ועל מתן היתרים לייבא גורי חזירים מקפריסין, והוסיף שההחלטות הנוגעות לגידול חזירים ומכירת בשרם הן בסמכות חטיבת המזון במשרד המסחר והתעשייה.³⁹ הרבנות הראשית דרשה מחטיבת המזון שחלוקת בשר חזיר תוגבל באמת לנוצרים בלבד, בנצרת ובחיפה.⁴⁰ בבית כנסת בחולון התקיימה עצרת מחאה נגד מכירת בשר חזיר ובסופה יצאו רבים להפגין מול אטליו שנמכר בו בשר חזיר. במקום הוקרא כרוז של הרבנות הראשית נגד מגדלי החזירים, וכל הקהל ענה 'ארור'.⁴¹

הפרסום החדש של קללת הרבנים הראשיים הרצוג ועוזיאל, שקבעו כי 'ארורים' מגדלי החזירים, אבל גם העוזרים ומסייעים בידם 'באיזו מידה שהיא' – ניסוח שיכול היה להתפרש כמכוון גם למשרדי ממשלה – עורר את תשומת לבו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון, והוא העלה זאת לדיון בישיבת ממשלה. בן-גוריון הסתייג מכך שכרוז שלדבריו התאים בתוכנו ל'ימי האופל של ימי הביניים' נדפס בירחון של משרד הדתות, כלומר בפרסום ממשלתי רשמי.⁴² בן-גוריון, שלא קיים את מצוות הדת, סלד מן הניסיונות להחרים את החזיר. דומה שהוא הפיק הנאה אינטקלטואלית מן ההתקוטטות עם השרים הדתיים – בישיבות הממשלה שהתקיימו בנושא – על הפירוש ההלכתי המדויק של המסורת היהודית בנושא החזיר: יש חזירים בעולם, טען בישיבה אחת, כי אלוהים החליט שגם הם יהיו בתיבת נוח.⁴³

עם זאת בן-גוריון ושרים אחרים במפא"י היו ערים לחשיבות הנושא לשותפיהם לקואליציה מ'הפועל המזרחי'. בעקבות פניותיהם של שרי 'הפועל המזרחי' מסר שר המסחר והתעשייה דב יוסף בישיבת ממשלה בסוף נובמבר 1952 שהחליט לבטל את החובה למסור תלוש תמורת בשר החזיר, 'ואז אין דינו בחלוקת בשר זה' (אפילו לנוצרים).⁴⁴ צווי הפיקוח על שיווק הבשר בוטלו, אף שבדיונים פנימיים בחטיבת המזון של משרד המסחר התעשייה הוערך שהסרת הפיקוח עלולה דווקא להרע את

39 הצופה, 19 במאי 1952; 5 ביוני 1952.

40 הצופה, 24 בנובמבר 1952.

41 הצופה, 24 בדצמבר 1952.

42 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 3 ביולי 1952, גה"מ.

43 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 5 ביולי 1953, גה"מ. על עמדות בן-גוריון בנושאי דת ומדינה ראו: צ' צמרת, 'מדינה יהודית – כן; מדינה קלריקלית – לא: ראשי מפא"י ויחסם לדת ולדתיים', מ' בראון וצ' צמרת (עורכים), שני עברי הגשר: דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, ירושלים תשס"ב, עמ' 175-245; צ' צמרת, 'בן גוריון בשנות המדינה הראשונות: יחסו לצינונות הדתית לעומת יחסו לחרדים', נ' אילן (עורך), עין טובה: דרישה ופולמוס בתרבות ישראל, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 349-370.

44 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 30 בנובמבר 1952, גה"מ.

המצב, כי ניתן יהיה לעסוק בגידול חזירים 'בלי שום הגבלה, מניעה ועיכוב'.⁴⁵ מכל מקום בממשלה ובכנסת הועלו דרישות לצעדים נמרצים הרבה יותר נגד גידול חזירים. יותר משלושים חברי כנסת, לא רק דתיים, שלחו נציגים להיפגש בעניין עם שר החקלאות פרץ נפתלי, חבר מפא"י, ועם שר המסחר והתעשייה החדש פרץ ברנשטיין, ממפלגת 'ציונים כלליים'.⁴⁶ בין היתר התלוננו על כך שמגדלי החזירים רכשו כמויות גדולות של פסולת מזון ממחנות צבא, עניין שהיה נתון לדברי נפתלי במחלוקת בין משרד החקלאות, שרצה שפסולת המזון תימכר למגדלי עופות, לבין משרד הביטחון, שהעדיף את התשלום הגבוה יותר של מגדלי החזירים.⁴⁷

בישיבת ממשלה בפברואר 1953 העלה שר הדתות משה שפירא לראשונה את הרעיון להגביל בחוק את גידול החזירים לאזור נצרת, עבור האוכלוסייה הנוצרית, בהנחה שהדבר ימנע את צריכת בשרם בשאר חלקי הארץ. אבל הממשלה החליטה בשלב זה רק לעשות הכול 'לצמצום גידול החזירים', להורות למחלקות הממשלה שלא להקציב מספוא ולא לספק למגדלים שיירי מזון, ולהגביל במידת הצורך את פעילות בתי החרושת לנקניק חזיר.⁴⁸ בפועל לניסיונות הממשלה לצמצם את הגידול באמצעות מגבלות על האכלת החזירים לא הייתה השפעה רבה, מפני שבאותה

עת שוק המזון לבעלי חיים הלך והשתחרר מפיקוח, ומפני שלמגדלים הייתה פסולת מזון בשפע.⁴⁹ הרווחים הגדולים בענף אפשרו למגדלים לרכוש בדרכים שונות גם מזון עשיר יותר בחלבונים, במיוחד לפיטום מהיר של חזירים צעירים.⁵⁰

כעבור חודשיים מסר ברנשטיין לכנסת על משא ומתן עם כמה מגדלים גדולים לייצא לחו"ל את בשר החזירים שיגדלו, אבל הרעיון הזה ל'מוצא מהמבוך' עורר תגובות לעגניות במליאה; 'זה יהיה בסיסמה:

ברוטוס גרוס, מרכז ענף גידול החזירים בקיבוץ עברון

45 א' פרלמוטר אל מנהל חטיבת המזון, 19 בינואר 1953, גה"מ, 4153/11. הסרת הפיקוח אכן הביאה לעלייה במחיר בשר החזיר, וחטיבת המזון ניסתה לעניין את רשויות מס ההכנסה ברווחי המגדלים. ראו: א' הלוי אל א' אבריאל, 17 בפברואר 1953, שם.

46 חרות, 25 בינואר 1953.

47 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 1 בפברואר 1953, גה"מ.

48 שם. עוד קודם לכן, בעקבות פגישה בין שפירא ליוסף, הופסקה הספקת המספוא שהקציב משרד המסחר והתעשייה, לטענת מנהל חטיבת המזון במשרד, למגדלי חזירים 'במשך תקופה קצרה ביותר'. ראו: דברי א' הלוי בפרוטוקול ועדת הפנים של הכנסת, 28 ביולי 1953, גה"מ, כ82/222.

49 ראו דברי ד' יוסף וא' הלוי, שם.

50 בנובמבר 1953, בעקבות ידיעות בדבר פיטום חזירים בלחם ושעועית יצאו פקחי חטיבת המזון למצוא דירים העושים זאת. נגד אחד מהם נפתח תיק. ראו: גה"מ, 4136/51.

חזירים מארץ הקודש', קרא אליעזר שוסטק מתנועת 'חרות'.⁵¹ באותה תקופה הונחו לראשונה על שולחן הכנסת שתי הצעות חוק לאיסור גידול חזירים: שלמה לורנץ מ'אגודת ישראל', שמפלגתו פרשה מהקואליציה בנובמבר 1952, הציע לאפשר לנוצרים בלבד לגדל חזירים ברישיון לצורכיהם; וישראל ישעיהו הגיש בשם קבוצת חברי כנסת ממפא"י, 'הפועל המזרחי' ו'פועלי אגודת ישראל' הצעה לאסור לחלוטין גידול חזירים בארץ.⁵² בין התומכים בהצעה שהגיש ישעיהו היו חברי כנסת בולטים של מפא"י כשמואל דיין, עמי אסף ושרה כפרית מ'תנועת המושבים' ושלמה לביא מקיבוץ עין-חרוד. ההצעות הועברו לדיון בוועדת הפנים של הכנסת.

לגידול החזירים ולאספקה הנרחבת של בשר החזיר בישראל היו הדים שליליים בקהילות יהודיות בתפוצות, ומחלקת ההסברה של משרד החוץ שלחה לנציגויות ישראל בחוץ לארץ חומר בנושא שהכין משרד הדתות.⁵³

בינתיים גיבשה ועדת שרים שמונתה לבדוק את האמצעים לצמצום גידול החזירים את מסקנותיה, והעיקרית והחדשה שבהן הייתה שיש להגביל את גידול החזירים במדינת ישראל ל'שטח מסויים'. ביולי 1953 הוסבר לחברי הממשלה שהכוונה לאזור נצרת, אך אין רצון לנקוב בשם העיר כדי שלא ליצור רושם שהמדינה מעבירה לשם דבר 'מתועב' ליהודים – מן הסתם צריך היה להתחשב גם בתדמית ישראל בעולם הלא-יהודי. בן-גוריון התקומם בשייבה כנגד הרעיון להגביל את גידול החזירים, והגדיר זאת 'דבר פראי'. אף שהבין לדבריו את רגשות הסלידה של יהודים דתיים וחילונים ולא רצה להיתפס כ'מגן על גידול חזירים', הוא טען כי 'הפרינציפ של חופש האדם, של חופש המצפון הוא דבר חשוב לאלה המאמינים בו בדיוק כמו הרגש אצל היהודים הדתיים. מהו הרעיון הזה שאסור לגדל איזו בהמה, זהו אבסורד [...] לא אעשה מלחמה פומבית נגד זה, לא אצביע בעד זה, לא אשתתף בהצבעה, זה מקומם אותי עד היסוד'. ההימנעות הרועמת של בן-גוריון נרשמה בפרוטוקול, אך הממשלה אישרה את הצעות ועדת השרים.⁵⁴ ועדת הפנים של הכנסת אישרה כעבור חודש את החלטת הממשלה, אחרי סדרת דיונים שבהם ניסו למצוא נוסחת פשרה, וקבעה ש'בשלב זה' אין צורך בחוק לאיסור גידול החזירים.⁵⁵

באותה עת כבר התגבש ביזמת סגן שר הדתות זרח ורהפטיג – שהיה פעיל במיוחד באותן שנים במאבק בגידול חזירים ובמכירת בשרם – קו פעולה שעיקרו הגבלת גידול החזירים באמצעות צווי פיקוח מנהליים על מזונות,⁵⁶ וזאת כדי שלא יהיה צורך בחקיקה שהייתה שנויה במחלוקת, ושלא היה ברור שתשיג רוב בכנסת. היועץ המשפטי של חטיבת המזון במשרד המסחר והתעשייה הביע

51 דברי הכנסת, יד, עמ' 1274 (11 במאי 1953). על יזמתו של טרייביטש לאפשר למגדלים לייצא חזירים תמורת הרשאה לייבוא אפרוחים אווזים וברווזים, יזמה שעוררה בהתחלה עניין גם אצל ורהפטיג, ראו: גה"מ, 4543/20. המגדלים עצמם נסוגו מהתכנית, אך היא הועלתה לדיון על ידי חטיבת המזון שוב כעבור שנתיים. ראו: ז' ורהפטיג אל א' הלוי, 10 ביולי 1955, גה"מ, 4153/22.

52 דברי הכנסת השנייה, יג, עמ' 639-642, 654-655 (4 בפברואר 1953).

53 מ' קרן אל מב"ר, משרד החוץ, 11 בפברואר 1953, גה"מ, 2939/8ל; ע"ז סוויפט אל משרד הדתות, 5 ביולי 1953, גה"מ, 2939/9ל.

54 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 5 ביולי 1953, גה"מ.

55 פרוטוקול ישיבת ועדת הפנים, 28 ביולי, 4 ר"ב 11 באוגוסט 1953, גה"מ, 82/22.

56 ז' ורהפטיג אל שר הדתות, 13 בפברואר 1953, גה"מ, 5681/1ג.

ח"כ וסגן שר
הדתות מסיעת
'הפועל המזרחי'
זרח ורהפטיג
(במרכז), היה פעיל
במיוחד במאבק
בגידול החזירים
בשנות החמישים;
ח"כ בנימין מינץ
מסיעת 'פועלי
אגודת ישראל'
(מימין), היה שותף
להגשת הצעת חוק
לאיסור גידול החזיר
בפברואר 1953
(צילום: הנס פין, 1952)

מלכתחילה ספקות כבדים באשר ליכולת להגן מבחינה משפטית על שימוש מסוג זה בצווים שנועדו לפיקוח כלכלי, אולם היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן יעץ לבסוף להוציא את הצווים ולחכות להתפתחויות אפשריות בבית המשפט העליון.⁵⁷ כתוצאה מכך קיבל משרד המסחר והתעשייה את האחריות מטעם הממשלה למאבק בבעלי הדירים.

בספטמבר 1953 פורסם בעיתונות צו לרישום כל החזירים במדינה, ובעקבותיו נשלחו, על פי רשימות קיימות, עשרות צווים אישיים מתוקף תקנות ההגנה המנדטוריות למניעת 'רווחים מופקעים'. בעלי דירי החזירים נדרשו בצווים לסגור את דיריהם תוך חודשיים או לקבל היתר שהותנה בהעתקת הדיר אל 'מחוז הצפון' פרט לשטחי השיפוט של הערים צפת, טבריה, בית-שאן ועכו וכל המועצות המקומיות והאזוריות בעלות האוכלוסייה היהודית.⁵⁸ ורהפטיג, שדרבן בתכתובת בלתי פוסקת את משרד המסחר והתעשייה לפעול לאכיפת הצווים, רצה שהגידול יותר רק בעיר נצרת ובסביבתה הקרובה ביותר, אולם מנהל חטיבת המזון אבינועם הלוי הדגיש שיש 'כפרים נוצריים' שבהם גידלו חזירים בכל אזור הצפון.⁵⁹

מגדלים מעטים, בעיקר הגדולים שבהם, פנו בעקבות קבלת הצו אל משרד המסחר והתעשייה וביקשו היתר חדש לגידול חזירים אך טענו שאי אפשר להעביר את הדירים בזמן הקצר שנקבע

57 א' פרלמוטר אל שר המסחר והתעשייה, 15 ביולי 1953, גה"מ 4543/20; וראו: פרוטוקול, 28 ביולי 1953 (לעיל, הערה 55).

58 א' הלוי אל ז' ורהפטיג, 25 בנובמבר 1953, גה"מ, גל 2939/9; דו"ח של משרד המסחר והתעשייה על 'גידול חזירים במדינת ישראל', 4 במרץ 1954, גה"מ, 4153/2ג. סביבת העיר חיפה, שהייתה מחוז בפני עצמו, לא נכללה במחוז הצפון.

59 זיכרון דברים מפגישת נציגי משרד המסחר והתעשייה ומשרד הדתות, 5 באוקטובר 1953, גה"מ, 4153/11ג; א' הלוי אל ז' ורהפטיג, 24 בנובמבר 1953, שם. לפי רישומי חטיבת המזון גידלו עשרות חזירים בדירים קטנים בעיירה שפרעם ובכפרים מעיליא ומע'אר, המרוחקים מנצרת. ראו: 'מפקד החזירים במחוז הצפון', צורף אל א' כרמיאלי אל מנהל חטיבת המזון, 14 באוקטובר 1953, שם.

לכך. קבוצת מגדלים שרכשה את הדיר הגדול מתקופת המנדט של חברת האספקה 'ספינס' ליד בית המטבחים בחיפה, ביררה את אפשרות המעבר לשפרעם אך העריכה שבניית דיר חדש תימשך עד שמונה חודשים.⁶⁰ מגדל אחר כתב כי סיים זה עתה להעביר את חזיריו לדיר גדול שבנה סמוך למושבה בנימינה, אחרי שהקרקע שעליה עמד דירו בחיפה הופקעה לצורך עבודות פיתוח שפך הקישון.⁶¹ קבוצת מגדלים גדולים באזור השפלה – ובראשם שמואל טרייביטש, צבי תמיר וזאב אוסובלנסקי – הודיעו לרשויות באמצעות עורך דין על התארגנותם במסגרת 'ארגון מגדלי בעלי חיים לשוק בשר לא כשר' ודרשו שיינתן להם זמן להעביר את דיריהם לצפון הארץ.⁶² סעדה ג'ורג' סעד ביקשה היתר שיפטור אותה כליל מן הצו בטענה שהיא מגדלת חזירים שלושים ושתיים שנה, והשקיעה רבות ברכישת הקרקע ובבניית הדיר בצריפין. היא הסבירה כי מכיוון שאין ביכולתה לעבור לגור בנצרת פירוש הצו הוא הרס פרנסתה. באין מוצא אחר, אמרה, תפנה לבית המשפט העליון.⁶³ ההיתר המבוקש לא ניתן לה, אף שהיועץ המשפטי של חטיבת המזון הסכים שאכן נעשה לה 'עוול ממש'.⁶⁴ למגדלים שהביעו נכונות להעביר את דיריהם אושרה ארכה של שלושה חודשים.⁶⁵ אולם מגדלים מעטים חיסלו בפועל את דיריהם, והרשויות יכלו רק להגיש תביעות לבתי המשפט,⁶⁶ שכן בצו לא ניתנה להן סמכות להחרמת החזירים, הצעד היחיד שעלול היה להרתיע באמת את המגדלים.⁶⁷ ברנשטיין, ששבע התקפות מצד חברי הכנסת הדתיים בקואליציה ומחוצה לה על כך שמשדרו אינו עושה די בעניין גידול החזירים, הציע בישיבת ממשלה בראשית 1954 להעביר את הטיפול בעניין למשרד הדתות או למשרד החקלאות, שהרי מדובר בכל זאת בבעלי חיים. אולם הממשלה בראשותו של משה שרת קיבלה רק החלטה שנאמר בה כי היא רואה 'צורך דחוף לאחוז בכל האמצעים להגבלת גידול החזירים במדינה עד קצה הגבול האפשרי', ומינתה ועדת שרים חדשה בראשות שר המשפטים פנחס רוזן לבחון את העניין.⁶⁸

ועדת השרים הורתה לחטיבת המזון של משרד המסחר והתעשייה לערוך מפקד מיוחד של מגדלי החזירים.⁶⁹ היה זה המפקד המפורט ביותר שנעשה עד אז, מבעלי הדירים הגדולים ביותר, שהחזיקו

60 ד' פיינברג ומ' גינזבורג אל א' הלוי, 11 בנובמבר 1953, שם.

61 י' גורנשטיין אל משרד המסחר והתעשייה, 27 בדצמבר 1953, שם. הקמת הדיר עוררה תרעומת במועצה המקומית בנימינה, שחשבה כי המכנה נועד לגידול כבשים ואווזים. מפעל השיכר 'אביר' הפסיק למכור לדיר פסולת מזון בשל דרישת הרבנות. ראו: הרב ש' שצדרוביץקי אל ז' ורהפטיג, 11 בנובמבר 1953, גה"מ, גל"מ/2939/9. כעבור שנה מצא חוקר מטעם משרד הדתות שהדיר עדיין פעל והיו בו כ-700 חזירים. ראו: דו"ח של מ' שויפי, 'בקור בחיפה והסביבה בעניין הבהמה הטמאה', 9 בנובמבר 1954, גה"מ, גל"מ/2939/10.

62 מ' פורת אל א' הלוי, 24 בנובמבר 1953, גה"מ, גל"מ/4153/11.

63 ס' ג'ורג' סעד אל משרד המסחר והתעשייה, 24 במרס 1954, גה"מ, גל"מ/4153/23.

64 א' פרלמוטר אל מנהל חטיבת המזון, 7 באפריל 1954, שם.

65 א' הלוי אל מ' פורת, 19 בינואר 1954, גה"מ, גל"מ/4543/20; סקירה על 'גידול חזירים במדינת ישראל', צורפה אל א' הלוי אל שר המסחר והתעשייה, 4 במרס 1954, שם.

66 פרוטוקול הישיבה השנייה של ועדת השרים לבירור המצב העוברתי, החוקתי והמנהלי לגבי הגבלת החזיקת גידול חזירים במדינה, 8 במרס 1954, גה"מ, גל"מ/5681/11.

67 ז' ורהפטיג אל ממלא מקום מנהל חטיבת המזון, 21 בדצמבר 1953, גה"מ, גל"מ/4153/111.

68 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 10 בינואר 1954, גה"מ.

69 פרוטוקול (לעיל, הערה 66).

מאות חזירים, ועד אלו שגידלו כמה חזירים בחצר. באזור תל־אביב והדרום נמצאו ארבעים דירים, שגידלו בהם 2,243 חזירים; במנזרים באזור ירושלים נמצאו חמישה דירים, ובהם 275 חזירים; ובאזור חיפה נמצאו 114 דירים, רובם בבעלות ערבית נוצרית, ובהם 2,690 חזירים. באזור נצרת לא ביקרו הפוקדים מחוסר זמן וכוח אדם, אך לפי הערכה קודמת קבעו שיש שם כ־500 חזירים.⁷⁰ עורכי המפקד הסכימו שהוא אינו מלא, ואנשי משרד הדתות, ששלחו חוקרים משלהם לדירים, טענו שהמספרים גדולים יותר.⁷¹ ורהפטיג חשש עוד קודם לכן מגידול מהיר נוסף של אוכלוסיית החזירים בשל 'מספר האמהות' הגדול.⁷²

המצב הסניטרי החמור ששרר במרבית הדירים והפיקוח הווטרינרי הלא מספק על השחיטה, שנעשתה בחלקה בדירים עצמם, עוררו דאגה בלשכת הבריאות המחוזית באזור השפלה.⁷³ לבקשת הרופא המחוזי הוגשו כתבי אישום נגד כעשרה בעלי דירים שפעלו ללא רישיונות. בבית המשפט נגזרו עליהם קנסות בסכום של עד 50 לירות והם נצטוו לסגור את דיריהם בתוך חודשיים.⁷⁴ לשכת הבריאות בטבריה הגישה תביעה דומה נגד צעירה שהקימה דיר כבשים וחזירים בבקעת טבחה שבצפון הכינרת, ושקיבלה היתר לגידול חזירים במקום, שלא היה בשטח אסור על פי הצווים.⁷⁵ אף שעורך דינה טען שזהו 'מפעל חלוצי', היא נקנסה וקיבלה צו סגירה בשל יצירת מפגע תברואתי וזיהום מי האגם.⁷⁶

בעקבות המפקד שנערך באביב 1954 הוגשו כחמישים תביעות נגד בעלי דירים באזורים האסורים, ועל חלקם גזרו בתי המשפט קנסות בסכומים שבין 25 ל־100 לירות.⁷⁷ כעבור שנה הוציאו בתי המשפט צווי סגירה על פי 'פקודת המלאכות והתעשיות' לכחמישה־עשר דירים במרכז הארץ, אולם במשרד המסחר והתעשייה טענו כי הדירים נמכרו למעשה או באופן פיקטיווי לבעלים אחרים והמשיכו לפעול. לפני הרשויות עמדה עתה המלאכה הסיזיפית של איסוף עדויות להכנת תיקים חדשים להגשה לבית המשפט, ולשם כך צריך היה להתיר סבך שותפויות של בעלי דירים. כאשר ביקרו הפקחים בדירים בדרך כלל לא נכחו הבעלים במקום, והפועלים, שרובם היו ערבים, לא יכלו או סירבו לספק מידע.⁷⁸

70 מפקד דירי החזירים, צורף אל מ' גרביץ אל מר ריטר, 28 במרס 1954, גה"מ, 5681/11. מקומות הגידול העיקריים במרכז היו אזור, בית־דגן, צריפין ורמלה, וכן היו דירים בלוד, פתח־תקווה, חולון וראשון־לציון. החזירות באזור מפרץ חיפה היו סמוכות לבית המטבחים העירוני או באדמות הכפר הדרוזי עספיה.

71 ז' ורהפטיג אל שר המשפטים, 22 במרס 1954, גה"מ, 4153/22; פרוטוקול הישיבה השלישית של ועדת השרים לבירור המצב העובדתי, החוקתי והמנהלי לגבי הגבלת החזקת גידול חזירים במדינה, 10 במאי 1954, גה"מ, 5681/11.

72 פרוטוקול (לעיל, הערה 66).

73 מ' ברוכייץ אל פרקליט מחוז תל־אביב, 28 במרס 1954, גה"מ, 5681/11; פרוטוקול (לעיל, הערה 68).

74 א' פרשני אל ז' ורהפטיג, 30 במרס 1954, גה"מ, 2939/9.

75 נ' ריטר אל מר אלון (מברק), 8 בינואר 1954, גה"מ, 4153/11. במפקד שנערך באביב 1954 נספרו בדיר שלה שלושים ושבעה חזירים ועוד שבעים ושמונה חזירים נמנו במנזר הבנדיקטיני הגרמני הסמוך. ראו: מפקד (לעיל, הערה 70).

76 מעריב, 20 בספטמבר 1954; י' שרייבר אל ד"ר ירום, ללא תאריך, גה"מ, 2939/10.

77 נ' ריטר אל מנהל חטיבת המזון, 9 בדצמבר 1954, גה"מ, 4153/22.

78 א' בראון אל מרור הקשר החקלאי, 16 באוגוסט 1955, גה"מ 4136/52. חלק מהדירים הוקמו על קרקעות ערביות נטושות ורשות הפיתוח תכננה מבצע להריסת הדירים ולהחרמת החזירים. ראו: מ' איזן אל מר הלוי, 9 במרס 1955, גה"מ, 4153/22.

ועדת השרים בראשות שר המשפטים חיפשה פתרון כולל ומרתיע לבעיית גידול החזירים.⁷⁹ ביוני 1954 פרסם המפקח על המזונות צו נוסף שאסר גידול חזירים ללא היתר; צו זה התבסס על תקנה מנדטורית מתקופת מלחמת העולם השנייה שכללה סמכויות החרמה.⁸⁰ 'הצופה' בירך במאמר מערכת על 'הצו למניעת גידול דבר אחר' ודרש 'ביצוע מוחלט, ללא התחמקות כלשהיא מההוראות'.⁸¹ מנגד השימוש בצו קומם את חבר הכנסת חיים רובין ממפ"ם. הוא טען במליאת הכנסת שהממשלה מנסה לאסור את הגידול 'בצנעה, על-ידי תקנות, מתוך תקווה שאיש לא יראה אותן'.⁸² מגדלי החזירים לא הרימו ידיים מול הצעדים החדשים ב'מבצע' להגבלת גידול החזיר.⁸³ אחד המגדלים בבית-הדגן עתר לבית המשפט העליון בטענה שנעשה שימוש לא חוקי מ'טעמים דתיים' בצו שנועד ל'צרכים כלכליים'. הוא הצליח להוציא צו על תנאי האוסר להחרים את חזיריו עד שיושלם הדיון בעתירה, שאוחדה עם עתירה שהגישה סעדה ג'ורג' סעד. למורת רוחם של ראשי משרד הדתות והסיעות הדתיות קבע מנהל חטיבת המזון – שבכל מקרה חסר לו כוח אדם למבצעי החרמת חזירים – כי בנסיבות אלה נכון להסתפק בחקירות ו'בהגשת תיקים' ולחכות להחלטת בית המשפט.⁸⁴ בדיון בבית המשפט הוא הודה שהצו הוצא כדי לספק 'חוגים רחבים, דתיים ולאומיים', אך ניסה לטעון שבהחלטה לרכז את החזירים באזור אחד היו שיקולים כלכליים 'שתכליתם לייעל את הפיקוח נגד פיתום החזירים בלחם'.⁸⁵ בישיבת ממשלה שהתכנסה בנובמבר 1954 הובהר שהמצב בבית המשפט 'רע מאד', וכי סביר שהעותרים יזכו. 'במידה שאני בתור הדיוט יכולתי להבין את החוקים האלה [...] ברור ששיקול כלכלי לצו זה אינן', הצהיר בישיבה השר ברנשטיין, 'מבחינה כלכלית היו צריכים לעודד גידול חזירים ככל האפשר, זהו דבר כלכלי רצוי ביותר, אבל יש טעמים דתיים ולאומיים שבגללם יש לאסור או לצמצם גידול חזירים'.⁸⁶

המתח המתמיד בין משרד הדתות למשרד המסחר והתעשייה היה גלוי לעין כול כעבור כחצי שנה, כאשר הגיב ברנשטיין על התקפה אופיינית של אחד מחברי הכנסת של 'הפועל המזרחי' בדיון שנושא היה מכירת בשר גמלים וחמורים. ברנשטיין חזר בפומבי על דעתו שענף החזירים 'רצוי וטוב מאד' מבחינה כלכלית, ושהצווים להגבלתו הוצאו מסיבות דתיות ולאומיות. ורהפטיג מיהר להגיב, וחברי האופוזיציה שאלו בלעג מי מייצג את עמדת הממשלה.⁸⁷ ורהפטיג כתב לאחר מכן לברנשטיין שהצהרתו בכנסת פגעה ב'קו ההגנה' של המדינה ובעקרון הסוב-יודיציה של נושא שעדיין נדון בבית המשפט, 'זמן יותר מדי ארוך'. ברנשטיין השיב שעמדתו בנושא והחולשה המשפטית של הצווים היו סוד גלוי.⁸⁸

79 פרוטוקול (לעיל, הערה 66); פרוטוקול (לעיל, הערה 71).

80 קובץ התקנות, 1178, עמ' 933 (10 ביוני 1954).

81 הצופה, 15 ביוני 1954.

82 דברי הכנסת, טז, עמ' 2031 (28 ביוני 1954).

83 בדצמבר 1954 דיוח שמאז תחילת 'מבצע' הצווים המנהליים הועבר רק דיר אחד לצפון. ראו: א' הלוי אל שר המשפטים,

28 בדצמבר 1954, גה"מ, 4153/2.

84 א' הלוי אל שר המסחר והתעשייה, 23 ביולי 1954, גה"מ, 4543/20.

85 הארץ, 1 באוקטובר 1954.

86 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 21 בנובמבר 1954, גה"מ.

87 דברי הכנסת, יח, עמ' 1763–1764 (1 ביוני 1955).

88 ז' ורהפטיג אל שר המסחר והתעשייה, 6 ביוני 1955, גה"מ, 4543/20; פ' ברנשטיין ז' ורהפטיג, 8 ביוני 1955, שם.

כישלון 'חוק ההסמכה' לרשויות המקומיות (1956)

בינואר 1956 פסקו השופטים שמעון אגרנט, יואל זוסמן וצבי ברנזון לטובת מגדלי החזירים וקבעו שצווי המפקח על המזונות אמורים לשרת צרכים כלכליים ולא 'לספק, על פי הוראות הממשלה, את דרישותיהם של חוגים מסויימים' לצמצם את גידול החזיר 'מטעמים דתיים ולאומיים'.⁸⁹ בעקבות ביטול הצווים בבית המשפט לא היה עוד למשרד המסחר והתעשייה, הרשות הממלכתית העיקרית שנאלצה עד אז להיאבק במגדלים, כל עניין בנושא.⁹⁰ פסיקה נוספת של בג"ץ, באפריל 1956, ביטלה חוק עזר עירוני חדש בתל-אביב שאסר לא רק גידול חזירים – כפי שאפשרה 'פקודת העיריות' המנדטורית – אלא גם את מכירת בשרם.⁹¹ בשני המקרים ציטטו השופטים פסיקה קודמת של בג"ץ מדצמבר 1954, שקבע בתשובה על עתירה בעניין איסור מכירת בשר חזיר בנתניה, כי רק בחקיקה 'במפורש ובדברים שאינם משתמעים לשתי פנים' ניתן לכפות חוקים האוסרים גידול חזירים או מכירת בשר חזיר.⁹² ועדת שרים שמינתה הממשלה עוד בשלהי דצמבר 1954, בתגובה על פסיקת בית המשפט העליון בעניין מכירת הבשר בנתניה, החליטה שאם צווי המפקח על המזון ייפסלו בבית המשפט – כפי שהעריכו שיקרה – יוצע לממשלה לתקן את 'פקודת העיריות' ו'פקודת המועצות המקומיות' באופן שהרשויות המקומיות תוסמכנה לאסור גידול, החזקה ומכירה של חזיר ומוצריו מכל טעם שהוא.⁹³ בינתיים התפטרה הממשלה והתקיימו בחירות, אולם בן-גוריון, ששב לעמוד בראש הממשלה, הודיע בכנסת בנובמבר 1955 כי בהתאם להסכמים הקואליציוניים עם 'הפועל המזרחי', ממשלתו החדשה תיזום במידת הצורך חקיקת חוק ברוח הצעתה של ועדת השרים.⁹⁴ עם זאת מאוחר יותר הבהיר בן-גוריון בכנסת שאין בכוונתו לתמוך בחוק ארצי כללי נגד גידול החזיר, 'יצירו של הקדוש ברוך הוא', כדי שלא להגדיל 'מחלוקות' בין דתיים וחילוניים.⁹⁵ הוא וממשלתו דנו בשלוש ישיבות ארוכות במשמעות המשפטית של המונחים 'להגביל', בצורה מלאה או חלקית, ו'לאסור'. זאת בניסיון להגיע לנוסח שיהיה מקובל על רוב חברי הממשלה, שהיו חברות בה גם סיעות מפ"ם ו'אחדות העבודה',

89 בג"ץ 98/54, 105/54, פסקי דין, י, עמ' 40-56.

90 מיד אחרי הפסיקה המליצו אנשי חטיבת המזון להפסיק את הביקורים בדירים כדי לעקוב אחרי ביצוע צווי סגירה מתוקף 'פקודת המלאכות והתעשיות', מכיוון שלא היו עוד בתחום אחריותם. ראו: א' פרלמוטר אל היועץ המשפטי לחטיבת המזון, מחוז תל-אביב והדרום, 12 בינואר 1956, גה"מ, גל"מ 6045/3.

91 בג"ץ 117/55+72, פסקי דין, י, עמ' 239-258. הפסיקה ביטלה למעשה גם חוקי עזר שכבר הוצאו בעקבות תל-אביב בערים אחרות, ובהן ירושלים, רמת-גן, חדרה וצפת, וכן צו שהוציא שר הפנים בפברואר 1955, שהסמיך גם מועצות מקומיות להגביל את הגידול, האחזקה והמכירה של בשר חזיר. ראו: קובץ התקנות, 501, עמ' 631 (כ"ה בשבט תשט"ו); רישום של ד' רוזן, 21 במאי 1955, גה"מ, 2237/31ג; ורהפטיג (לעיל, הערה 7), עמ' 295-296; ברק-ארז (לעיל, הערה 1), עמ' 428-431.

92 בג"ץ 122/54, פסקי דין, ת, עמ' 1524-1537.

93 'סקירה בדבר פעולות הממשלה ושריה בענין אסור גידול חזיר ומכירתו', ללא תאריך, גה"מ, 5681/1ג.

94 דברי הכנסת, יט, עמ' 284 (3 בנובמבר 1955). קדם לכך דיון פנימי במפא"י בנושא המשא ומתן הקואליציוני, ובו תמכו משה שרת, עמי אסף, בכור שטרית, יונה יגול וישראל ישעיהו בהיענות ל'פועל המזרחי' בנושא חוק גידול ארצי נגד גידול החזירים, גם מנימוקים פוליטיים. זלמן ארן ('איננו פקיסטן'), גולדה מאירסון, דב יוסף ובן-גוריון התנגדו לחוק ארצי גורף והסכימו לכל היותר לחוק הסמכה לרשויות המקומיות. ראו: ישיבת הוועדה המדינית, 8 בספטמבר 1955, אמ"ע, 226/1955/17. עוד על יחס ראשי מפא"י לענייני דת ומדינה ראו במאמריו של צמרת (לעיל, הערה 43).

95 דברי הכנסת, כ, עמ' 1837-1839 (23 במאי 1956).

ששר הפנים מטעמה, ישראל ברייהודה, היה אמור להיות מופקד על יישום החוק. על פי דרישת בן-גוריון שונה סעיף בטיטת החוק שאפשר את 'ביעורם והשמדתם' של חוזרים ובשרם, והוחלף באפשרות ל'עיקולם והחרמתם' בלבד.⁹⁶

גם כך 'חוק הרשויות המקומיות (הסמכה מיוחדת)', שהסמיך רשויות מקומיות לאסור גידול חוזרים או מכירה של בשרם בתחומן, גרם סערה כשהוצג בכנסת ביולי 1956 על ידי ורהפטיג. בראש הדוברים בעד החוק היו חברי הכנסת ממפא"י ישראל ישעיהו, עמי אסף וישראל גורי, צמחוני אדוק שקרא ליהדות הדתית להצטרף למאבק בשחיטת בעלי חיים בכלל. חברי הכנסת הדתיים-לאומיים הבהירו שמדובר בפשרה שצריך לבחון עד כמה תצליח. נציגי 'אגודת ישראל' וחלק מהח"כים של 'חרות' בראשות מנחם בגין טענו שהחוק אינו מספק. המתנגדים הנמרצים ביותר היו חברי הקואליציה יזהר הררי מה'מפלגה הפרוגרסיבית', יעקב ריפתינן ממפ"ם ויצחק בן-אהרון מ'אחדות העבודה', שקיבוצו גבעת-חיים מאוחד עתיד היה להחזיק בשנים הקרובות עדר של מאות חוזרים. עמדתם נבעה לדבריהם מהתנגדותם העקרונית לכפייה דתית ומתמיכתם בהפרדה מוחלטת בין דת למדינה. בן-אהרון הודיע שסיעתו תתנגד להצעת הממשלה שבה הייתה חברה, כי הצעה זו היא פרי הסכמים בין מפא"י לדתיים.⁹⁷

'חוק ההסמכה' התקבל סופית בכנסת בנובמבר 1956.⁹⁸ שר הפנים ברייהודה לא הסתיר את אי שביעות רצונו מן החוק שעליו הופקד וניסה לצמצם את מעורבות משרד הדתות ביישומו.⁹⁹ אולם ביזמה ובעידוד של משרד הדתות, הסיעות הדתיות, מועצות הרבנות הראשית והציבור הדתי, נקבעו בשלוש הערים הגדולות ובעשרות עיריות ומועצות מקומיות חוקי עזר בחסות 'חוק ההסמכה'.¹⁰⁰

עם זאת התברר שאי אפשר למנוע לחלוטין את מכירת בשר החזיר ובכך גם להקטין את דרישת השוק לגידולו. בג"ץ הקשה על העיריות בחייבו אותן להוכיח כי בשר חזיר שחוט שהוחרם כשהובל בכבישים שבתחומן או אפילו במקרר באטליו, אכן נועד למכירה בתחומי העיר.¹⁰¹ בערים הגדולות פעלו כעשרים מפעלים גדולים או קטנים לייצור בשר חזיר ונקניק חזיר, מפני שייצורם לא נאסר. מהר מאוד התברר, בעיקר בתל-אביב, שבאמצעי האכיפה הקיימים קשה אפילו למנוע מכירה של

96 פרוטוקול ישיבות הממשלה, 1, 8, 15 ביולי 1956, גה"מ; ספר החוקים 211, עמ' 16 (6 בדצמבר 1956).

97 דברי הכנסת, כ, עמ' 2384-2407, 2413-2407 (24 ביולי 1956); עמ' 2426-2436 (25 ביולי 1956).

98 דברי הכנסת, כא, עמ' 326-333 (26 בנובמבר 1956).

99 'ברייהודה אל שר הדתות, 17 בפברואר ו'1 במרס 1957, גה"מ, גל"3/14911; ברק-ארוז (לעיל, הערה 1), עמ' 436-437. בשנת 1958 נוצר משבר פוליטי בעקבות החלטת ברייהודה לרשום ילדים של זוגות מעורבים בתור יהודים בתעודת הזהות על פי הצהרת הוריהם.

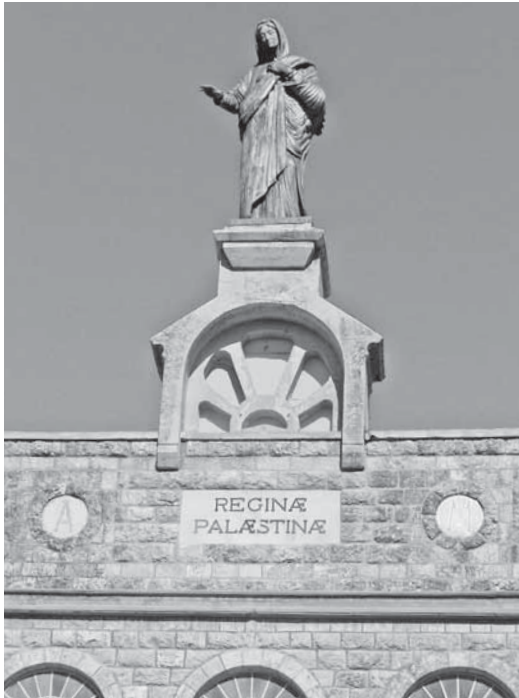
100 ראו תכתובת בגה"מ, גל"3/14911. רשימה מלאה של חוקי העזר המקומיים ראו: ברק-ארוז (לעיל, הערה 1), עמ' 437-438, הערה 127.

101 בג"ץ 230/57, פסקי דין, יב, עמ' 1037-1041. על מגבלות החוק, שאינו מאפשר 'בצוע ממשי ויעיל', ראו: ר' נחמד אל מ' שטרק, 11 בנובמבר 1958, גה"מ, גל"3/14911. בעלי אטליוזים בתל-אביב עתרו לבג"ץ בטענה שהאיסור אינו כולל עצמות, חלב וחלקים פנימיים. בג"ץ דחה את העתירה וקבע בפסיקה ארוכה ומנומקת שגם החלקים הפנימיים נחשבים חלק מהחזיר; שום בעל חיים לא היה מן הסתם נושא לדין משפטי כזה. ראו: בג"ץ 163/57, פסקי דין, יב, עמ' 1041-1084.

בשר חזיר. בעלי האטליזים ראו בקנסות ששילמו לעירייה עוד הוצאה עסקית.¹⁰² קושי נוסף נבע מכך שבשלוש הערים הגדולות חייתה גם אוכלוסייה ערבית נוצרית. עיריית תל-אביב-יפו אסרה גידול חזירים ומכירה של בשרם בכל רחבי העיר, למרות עצומות מחאה של אנשי כנסייה וערבים נוצרים תושבי יפו, עתירה של בעל אטליז נוצרי ביפו שנדחתה אמנם בבג"ץ, ובקשת שר הפנים שבן-גוריון יתערב בעניין.¹⁰³ עיריית חיפה, שהייתה בה אוכלוסייה ערבית נוצרית גדולה, הסתפקה מראש בהגבלת מכירת בשר החזיר לרחובות מסוימים.¹⁰⁴ בירושלים פעלו מספר אטליזים שמכרו

בשר טרפה עבור האוכלוסייה הנוצרית והקונסוליות הזרות. הבעלים של אחד מהם, ערבי נוצרי, הפעיל על עיריית ירושלים לחץ משפטי וציבורי מתמשך לאפשר לו למכור באופן חוקי בשר חזיר בחנותו במושבה הגרמנית.¹⁰⁵

גידול החזיר על ידי הכנסיות הנוצריות, ממסד דתי אחר בעל עצמה שצריך היה להתחשב בו, היווה בעיה מיוחדת לנאבקים בחזיר. כבר בעת הניסיון לרכז את החזירים באזור הצפון באמצעות צווים מנהליים, בשלהי 1953, בוטל הצו שניתן לדייר של ההוספיס של נזירות מסדר סנט צ'רלס ברתולומיאו במושבה הגרמנית בירושלים, לאחר שאנשי המסדר הגישו הצהרה חתומה שעשרות החזירים שבמקום הם לתצרוכת פנימית בלבד.¹⁰⁶ נציג הפטריארך הלטיני בישראל מונסיניור ורגאני פנה אל המחלקה לעדות הנוצריות במשרד הדתות בעניין המנזר בדיר-רפאת שלייד בית-שמש, שתוכנן בו לדרבירו משק חקלאי גדול, כולל עדרי בקר וחזירים, שיתמוך בכתי הספר הקתוליים בגליל.¹⁰⁷ הוא דחה את טענת ורפהטיג שגידול החזירים הוא חלק מ'החלשת הרוח הדתית במדינה והתפשטות האתאיזם', האמורים להפריע

חזית מנזר דיר רפאת ליד בית שמש: גידול חזירים במנזרים הפך באמצע שנות החמישים לנושא במחלוקת בין נציגי הכנסייה הקתולית לראשי משרד הדתות (צילום: דני כהן)

לכל אדם מאמין, וטען שמוזר 'להכריז על מלחמה קדושה נגד גידול חזירים' בעוד שדבר לא נעשה בנושא צניעות הלבוש והפצת ספרות מתירנית. ורגאני גם הצביע על העובדה – שיוזמי ריכוז החזירים

102 ריאיון עם אמנון אוסובלנסקי, 27 במאי 2003. לרשימת קנסות שהוטלו על בעלי אטליזים ומסעדות ראו: הצופה, 17 במרס 1959.

103 האב י' רעד אל ראש עיריית תל-אביב, 17 ביוני 1957, גה"מ, גל3/14911; בג"ץ 129/57, פסקי דין, יב, עמ' 209-224; י' ברייהודה אל ראש הממשלה, 30 ביוני 1957, גה"מ, 5584/111. ברק-ארז עסקה בהרחבה מיוחדת במכירת בשר החזיר בתל-אביב על פי מסמכים מהארכיון העירוני. ראו: ברק-ארז (לעיל, הערה 1), עמ' 438-442.

104 קובץ התקנות, 830, עמ' 56-57 (3 באוקטובר 1958).

105 דברי הכנסת, כב, עמ' 2364 (10 ביולי 1957); בג"ץ 232/57, פסקי דין, יב, עמ' 99-101; ס' בלאן אל ג' אגרון, 14 במאי 1959, גה"מ, גל3/14911.

106 א' חרמץ אל מר ברונשטיין, 25 בדצמבר 1953, גה"מ, 4136/53; נ' ריטר אל מוסד סנט צ'רלס, 28 במרס 1954, גה"מ, 4153/23.

107 מונסיניור א' ורגאני אל ד"ר קולבי, 18 בנובמבר 1953, גה"מ, גל9/2939. על ורגאני ויחסיו עם מוסדות המדינה ראו: א' ביאלר, צלב במגן דוד: העולם הנוצרי במדיניות החוץ של ישראל, 1948-1967, ירושלים תשס"ו, עמ' 187.

בצפון העדיפו בדרך כלל להתעלם ממנה – שכמעט בכל הכפרים הנוצריים לכאורה בגליל חיה גם אוכלוסייה מוסלמית או דרוזית, וציין שלפי ההיגיון של הגבלת גידול החזירים מטעמי רגישות דתית אין לכפות את הדבר גם על אוכלוסייה זו.¹⁰⁸

בסיור שערך בנובמבר 1954 מצא מנהל חטיבת המזון של מחוז ירושלים במנזר דיר-רפאת דיר ובו כ-500 ראש וביקש הוראות 'בהתחשב באופי המיוחד של המקום'.¹⁰⁹ מן הסתם פסיקת בית המשפט העליון שביטלה את הצווים המנהליים פטרה את הרשויות מן הצורך להתמודד עם האתגר שהעמיד גידול החזירים במוסדות דת נוצריים. מכל מקום בראשית שנות השישים עדיין גידלו במנזר דיר-רפאת מאות חזירים בשותפות עם מגדל יהודי, ובדיר בהוספיס שבמושבה הגרמנית, בלב ירושלים, נספרו 288 ראש.¹¹⁰

גידול חזירים ביישובים ערביים בצפון או בקרבתם אכן יצר מתחים עם האוכלוסייה המוסלמית והדרוזית באותם המקומות. בשנת 1955 התלוננו ראשי השבטים הברודיים שבאזור ראס-עלי, ליד שפרעם, לפני המושל הצבאי שבעלי טחנת א-ראהב (הנזיר) ממסדר הכרמליטים החלו לגדל חזירים במקום שלטענתם עמד שומם שנים רבות, בקרבת המעיין שממנו שתו והשקו את בהמותיהם ושרותיהם.¹¹¹ מנהיגים דרוזים ומוסלמים בעיירה שפרעם שלחו תלונות דומות למשרד הדתות בשנת 1958, אך ראש העיר, שרוב תושביה היו נוצרים, טען שיש רק דיר אחד של מגדל יהודי באדמות החקלאיות מצפון לעיר, ושאמנם כמה משפחות נוצריות מגדלות חזירים מעטים בחצרות בתיהן, אך 'אלה נמצאים ברובעים נוצריים בהחלט'.¹¹² הקצין האחראי מטעם הממשל הצבאי חיזק את דבריו.¹¹³ עם זאת נמשכו המחאות בנימוקים דתיים וסניטריים נגד התפשטות 'נגע החזיר' בעיירה.¹¹⁴

מכתבי תלונה ודרישות לסלק את החזירים מהכפר הדרוזי עספיה נשלחו כבר בשלהי 1953 מתושבים ומאנשי דת בכפר, שכרבע מתושביו היו נוצרים.¹¹⁵ מכיוון שחשבו שעספיה לא נכלל ברשימת האזורים במחוז הצפון שנאסר על פי הצווים לגדל בהם חזירים, ערכו אנשי חטיבת המזון מפקד מיוחד בכפר. הם מצאו בו עשרים ושישה דירים קטנים בבעלות נוצרית ובהם כמאתיים חזירים ו'התמרמרות רבה'.¹¹⁶ לבסוף התברר שהכפר שייך למחוז חיפה, שנאסר לגדל בו חזירים, וגם למגדלי החזירים במקום הוצאו צווים אישיים.¹¹⁷ אולם כאמור הצווים בכללם בוטלו בבית המשפט העליון,

108 מוניסיניור א' ורגאני אל ד"ר קולבי, 1 בפברואר 1954, גה"מ, גל"מ/2939.

109 א' חרמין אל מנהל חטיבת המזון, 22 בנובמבר 1954, גה"מ, גל"מ/4153/2ג.

110 דו"ח ביקורים בדירים, צורף אל מכתבו של מ' ברי אל י' בן-מאיר, 3 במרס 1964, גה"מ, גל"מ/9384/6. על הפשרות שנאלצו הרשויות לעשות בנושא גידול החזירים לתצרוכת פנימית במנזרים באזור ירושלים בעקבות החוק לאיסור גידול חזיר בשנת 1962, ראו: ביאלר (לעיל, הערה 107), עמ' 151-153.

111 מכתב מכל המוכתרים של שבטי הברודיים באזור אל המושל הצבאי בנצרת, יוני 1955, גה"מ, גל"מ/2939/11.

112 ראש עיריית שפרעם אל סגן מנהל המחלקה המוסלמית והדרוזית, משרד הדתות, 1 בפברואר 1958, גה"מ, גל"מ/2373/9.

113 ק' קדיש אל המחלקה המוסלמית והדרוזית, משרד הדתות, 4 במרס 1958, ש.ם.

114 'מוזכר מפגישה שהתקיימה במשרדי לשכתנו בתאריך 9.3.58 בקשר לדירי חזירים בשפרעם', ש.ם.

115 ראו: גה"מ, גל"מ/4153/11ג.

116 א' כרמיאלי אל ז' אלוך, 3 בינואר 1954, ש.ם.

117 א' פרלמוטר אל מנהל המחלקה לשיווק תוצרת חקלאית, 23 בפברואר 1954, גה"מ, גל"מ/4153/2ג.

ובסוף שנות החמישים עדיין שלחו תושבים דרוזים בעספיה מכתבי תלונה על מגדלי החזירים בכפר.¹¹⁸ משרד הדתות ציין כי על פי 'חוק ההסמכה' יכולה המועצה המקומית של הכפר, אם היא מעוניינת בכך, לחוקק חוק עזר נגד גידול החזירים, 'כשם שעשו זאת שורה של רשויות מקומיות אחרות בישראל'.¹¹⁹

הבעיה העיקרית של הלוחמים בחזיר הייתה שרשויות מקומיות יהודיות רבות לא אסרו את גידול ומכירת בשרו, למרות שאיפת משרד הדתות להפעיל לחץ גם על 'מועצות אזוריות של השמאל'.¹²⁰ בסך הכול מתוך 151 רשויות מקומיות במדינה רק חמישים וחמש רשויות חוקקו חוקי עזר נגד הגידול, בהן תשע-עשרה מתוך עשרים ושלוש העיריות, כולל הגדולות, אבל רק עשרים ושמונה מתוך שבעים ושמונה המועצות המקומיות, ושמונה מתוך חמישים המועצות האזוריות.¹²¹ במקומות רבים המשיך הענף לצמוח ולהתנהל כמעט בלי פיקוח. חבר הכנסת יצחק רפאל, מראשי 'הפועל המזרחי', הציג בקיץ 1957 רשימה ארוכה של דירים במרכז הארץ וציין: 'ממקורות מוסמכים נודע לי, כי נמצאים עתה בארץ 30,000 ראשי חזיר. בארץ אוכלים עתה חזיר ותוצרת חזיר כ-400 טון לחודש, מזה כ-50% באזור תל-אביב. הדבר איננו כולל את הדירים שבמשקי ההתיישבות העובדת'.¹²²

ענף גידול החזירים בקיבוצים

ענף גידול החזירים התפתח בתנועה הקיבוצית במהלך שנות החמישים. בשנת 1952 הגיעו לראשונה אל פקחי חטיבת המזון במשרד המסחר והתעשייה ידיעות על דירים בחמישה קיבוצים בדרום ובאזור השרון.¹²³ אולם בסיכומי המפקדים שערכו פקחי המשרד באותן שנים לא הופיעו נתונים על גידול חזירים בקיבוצים, ולפחות בחלק מהקיבוצים שאליהם נשלחו לא הצליחו הפקחים למצואם.¹²⁴ חוקר נחוש יותר מטעם משרד הדתות מצא במרס 1955 בקיבוץ חפציבה דיר ובו כ-200 ראש. לאחר שהזדהה הוא נדרש לעזוב את המקום, אך עוד הספיק לאסוף ידיעות מפועלים שכירים ממעברה סמוכה על דיר 'עצום' בקיבוץ השכן בית-אלפא.¹²⁵

בקיבוצים רבים החל הענף כמקור לבשר זול לתצרוכת עצמית, אבל מאמצע שנות החמישים התפתח במהירות וטופח באותה הרצינות שבה טיפלו בענפים חקלאיים ותיקים ו'מכובדים' יותר.

118 י' פלטי אל לשכת השר, 6 ביוני 1956, גה"מ, גל"מ/2939/11; פ' כץ אל משרד הדתות, 3 באפריל 1958, גה"מ, גל"מ/314911.

119 י' עציון אל מערכת 'מעריב', 8 באפריל 1958, גה"מ, גל"מ/14911/3. חוק עזר כזה לא חוקק, ובראשית שנות השישים עדיין גידלו בעספיה עשרות חזירים. ראו לעיל, הערה 110.

120 ז' ורהפטיג אל ק' כהנא, 29 בינואר 1957, גה"מ, גל"מ/14911/3.

121 דברי הכנסת, לב, עמ' 714-715 (19 בדצמבר 1961).

122 י' רפאל אל מ' שפירא, כ"א בסיוון תשי"ז, גה"מ, גל"מ/14911/3; י' רפאל אל הרב ש' אפרתי, כ"ז בסיוון תשי"ז, שם.

123 ב' השרוני אל מנהלי חטיבת הפיקוח במחוז הדרום ובמחוז הצפון, 29 באוקטובר 1952, גה"מ, גל"מ/4153/1.

124 ז' קפלן אל פ' ברונשטיין, 20 בנובמבר 1953, גה"מ, גל"מ/4136/5. במשרד הפנים נאספו נתונים על שבעים חזירים ביד-מרדכי, מאה בגברעם ושלושים בקיבוץ מבקיעים (שהפך למושב שיתופי). ראו: הממונה על מחוז הדרום אל סגן מנהל

כללי למנהל, 11 באפריל 1954, גה"מ, גל"מ/2237/31.

125 מ' שזיפי אל מר עציון, 17 במרס 1955, גה"מ, גל"מ/2939/10.

בקיבוץ עברון חוסלו רפת החלב ודיר הצאן – שני ענפי בעלי חיים שהיו תפארת הציונות וההתיישבות העובדת – מפני שלא היו רווחיים מספיק, אך בעדר החזירים כבר היו בסוף העשור למעלה מ-700 ראש.¹²⁶ גידול החזירים פותח לא מסיבות אידאולוגיות אנטי-דתיות אלא משיקולים כלכליים, ולכן הוצנע דבר קיומו. כמזרע נקרא הענף ברוחות פנימיים 'גידול בשר', ובעלון הקיבוץ כונה בשם הצופן 'לא כלום'.¹²⁷ בעברון הוא נקרא בעלון הקיבוץ 'פיטום ב'.¹²⁸ הרישיון השנתי לגידול חזירים שהסדירה המועצה האזורית מנשה עבור קיבוץ ברקאי סוכם עם משרד החקלאות כרישיון 'לגידול מקנה'.¹²⁹

הסיבה לחשאיות הייתה שגידול החזירים בקיבוצים מרוחקים הטריד את הרשויות, ובמיוחד את אנשי הרבנות הראשית ומשרד הדתות, לא פחות מהדירים בקרבת הערים הגדולות במרכז הארץ.¹³⁰ בנובמבר 1952 פנו רבני רחובות אל יושב ראש דירקטוריון 'קרן קיימת לישראל' אברהם גרנות בבקשה שיפעל נגד גידול חזירים על אדמות קק"ל, בעקבות ידיעות על דיר ובו שלושים חזירים בקיבוץ גבים ושמעות על דירים דומים בקיבוצים הסמוכים רוחמה ודורות.¹³¹ פניות דומות נשלחו לאחר מכן בנוגע לקיבוץ שמרת (בשמו הראשון 'היוצרים').¹³² בפברואר 1956 קבל ורהפטיג במכתב אל גרנות על 'ידיעות מוסמכות' בדבר גידול חזירים, 'בחלקם בקנה מידה ניכר', בקיבוצי הגליל העליון דפנה, דן, עמיר, שמיר, מעיין-ברוך וכפר-בלום וכן במושב בית-הלל.¹³³ גרנות השיב, לא בפעם הראשונה, שלא נתקבלה בעבר בקונגרסים הציוניים 'הצעה לקבוע בחוזה-החכירה סעיף, אילו בעלי-חיים מותר לחוכר לגדל ואילו אסור לו', ולכן 'אין לנו אפשרות חוקית, על סמך חוזה-החכירה, לעשות צעדים אילו-שהם נגד טומאה זאת, כל עוד אין חוק-מדינה האוסר על גידול חיה טמאה זו ע"י יהודים בישראל'.¹³⁴ ורהפטיג קיווה שקק"ל תפעיל לפחות את 'מלוא השפעתה המוסרית' בעניין.¹³⁵

בקיץ 1957, בעקבות פנייה נוספת של תנועת 'המזרחי', החליטו נשיאות הוועד הפועל הציוני, הנהלת הסוכנות היהודית ודירקטוריון קק"ל לאסור גידול או החזקה של חזירים על אדמות קק"ל.

126 'ארגון מגדלי בעלי חיים לבשר: רשימת משקים', ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 6, מכל 24.
127 דו"ח ריכוז המשק, 16 באוקטובר 1955, ארכיון מזרע, 97/1; בעלון הקיבוץ נכתב 'דיירי הבתים המזרחיים של הקיבוץ התעוררו באחד מלילות השבוע החולף מקולות שונים ומשונים, הם הסתכלו בבהלה וראו [...] לא כלום, בהמונים! ראו: דפי מזרע, 14 בדצמבר 1956.

128 דפים (לעיל, הערה 25).

129 ל' אדיב אל מזכירות ברקאי, 25 ביוני 1959, ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 7, מכל 5, תיק 16.

130 בינואר 1955 נשלחו פקחים לברוק אם יש דירים בקיבוצים שער-העמקים, דן ומזרע, ואם יימצאו, היה עליהם לפתוח לדירים אלה תיקי תביעה. ראו: א' פרלמוטר אל מנהל המחלקה לשיווק תוצרת חקלאית, 28 בינואר 1955, גה"מ, 4153/22.

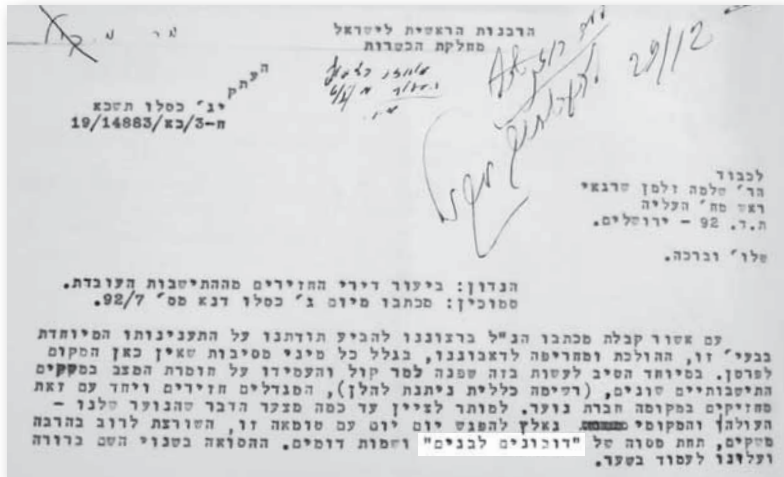
131 א' בר-שאול אל א' גרנות, 23 בנובמבר 1952, גה"מ, 5584/11.

132 ז' ורהפטיג אל א' גרנות, 19 במאי 1954, גה"מ, 2939/10; הרב ש' שצדורוביץקי אל רב ד' כץ, 3 ביוני 1954, שם.

133 ז' ורהפטיג אל א' גרנות, 19 בפברואר 1956, גה"מ, 2939/11.

134 א' גרנות אל ז' ורהפטיג, 23 בפברואר 1956, שם. ברק-ארז מצאה התכתבות קודמת בשנת 1952 שבה בהחיר גרנות את המגבלות המשפטיות של 'קרן קיימת לישראל' בנושא. לעומת זאת ציינה כי בחוזה החכרת קרקע של פיק"א מאותה תקופה בבנימינה ובמושב תלמי-אלעזר התחייבו המתיישבים ש'לא להחזיק בנחלה בעלי חיים האסורים על פי דת ישראל'. ראו: ברק-ארז (לעיל, הערה 1), עמ' 422-423, הערה 59.

135 ז' ורהפטיג אל א' גרנות, 22 במרס 1956, גה"מ, 2939/11.

ביולי 1957 נשלח אל כל היישובים החקלאיים שעל אדמות קק"ל מכתב חתום בידי גרנות ונחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית, ובו נדרשו 'בכל תוקף להימנע מגידול חזירים ומהחזקתם ביישובים שעל אדמת הקק"ל'.¹³⁶

הרבנות הראשית לחצה מצדה על הקיבוצים באמצעות איום להסיר את הכשרות מהחלב של חברת 'תנובה' אם יתקבל מרפתות בקיבוצים שגידלו בהם חזירים.¹³⁷

מכתב ממחלקת הכשרות של הרבנות הראשית אל ראש מחלקת העלייה של הסוכנות, כסלו תשכ"א; אחד מכינויי ההסוואה של החזירים בקיבוצים היה 'דובונים לבנים'

האיום פעל, ובסתיו 1957 התחייב המרכז החקלאי לפני הרבנות הראשית – בהסכמת המזכירות של כל הזרמים בתנועה הקיבוצית – לחסל את הדירים.¹³⁸ הנהלת 'תנובה' הקימה לאחר מכן ועדה שתפקידה היה להביא לחיסול דירי החזירים במשקים בעלי רפתות חלב.¹³⁹ בחלק מן המשקים אכן חוסלו הדירים, אך רובם התחמקו מכך. למשל הקיבוצים ברקאי ולהבות-חביבה סירבו 'מסיבות ביטחון' לאפשר לנציגי הרבנות לבקר בחצרם כדי לראות אם חוסלו העדרים כמובטח.¹⁴⁰ בשנת 1959 הגיעו אל הנהלת הסוכנות ידיעות על קיבוצים שבהם חניכי 'עליית הנוער' עובדים בדירי חזירים, ובעקבות זאת הוחלט להוציא מקיבוצים המגדלים חזירים את חברות הנוער או למנוע מהם עזרה במימון הקמת 'פינות נוער' אם לא יחדלו מהגידול.¹⁴¹ אולם נכשל הניסיון להשיג התחייבות לחיסול הענף מקיבוצים שהופיעו ברשימות שהתקבלו מהרבנות הראשית.¹⁴² כמה קיבוצים בעלי דירים הצהירו בכתב שאינם עוסקים בגידול, ואחרים התחייבו לחסל את העדרים ובפועל לא עשו זאת.¹⁴³

136 ג' גולדמן וא' גרנות אל היישובים החקלאיים על אדמת קק"ל בישראל, גה"מ, גל"ג 14911/3.
 137 מעריב, 4 באוגוסט 1957. הרב האשכנזי של תל-אביב איסר יהודה אונטרמן הציע למועצת הרבנות הראשית לנקוט איום זה. ראו: א"י אונטרמן אל הרבנים הראשיים, כ"א בסיוון תשט"ז, גה"מ, גל"ג 2939/11.
 138 י' וידלר אל מזכירות גבר'עם, 21 באוקטובר 1957, גה"מ, 5584/11. הצעד הוסבר במכתב כ'כניעה למציאות מסוימת הבאה מתוך התחשבות משקית כלכלית'. הקיבוץ ראה בהחלטה 'כניעה מצפונית' ושלה העתק אל לשכת ראש הממשלה בן-גוריון.
 139 מרכז 'תנובה' אל משק מזרע, 24 בנובמבר 1958, ארכיון מזרע, 28/3.
 140 הרב ש' אפרתי אל הרב זרצקי, כ"ט בתמוז תש"ך, ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 7, מכל 24, תיק 12.
 141 מ' קול אל המזכירות הארציות, 29 ביוני 1959, אצ"מ, S75/16754; מ' קול אל א' הרצפלד, 16 בפברואר 1960, שם.
 142 הרב שלמה אפרתי, ראש מחלקת הכשרות הארצית, כתב אל שלמה זלמן שרגאי, מראשי 'הפועל המזרחי' וראש מחלקת העלייה של הסוכנות: 'מצער הדבר שהנוער שלנו – העולה והמקומי – נאלץ להפגש יום יום עם טומאה זו, השרוצת לרוב בהרבה משקים, תחת מסוה של 'דובונים לבנים' ושמות דומים'. ראו: ש' אפרתי אל ש"ז שרגאי, י"ג בכסלו תשכ"א, אצ"מ, S75/16753. בן-גוריון השיב על תלונה בדבר הגשת בשר חזיר לעולה צעירה בקיבוץ, שלא צויין שמו, כי דבר זה 'לא יכול היה לקרות ברוב הגדול של הקיבוצים בארץ', וודאי שלא 'בקבוץ שאינו מהשומר הצעיר'. ראו: ד' בן-גוריון אל י"ז פוזנר, 19 באוקטובר 1961, גה"מ, גל"ג 11888/74.
 143 מ' רוזנטל אל מ' קול, 25 באוגוסט 1960, אצ"מ, S25/16754.

יתרה מזאת, בכינוס בגבעת־חביבה בינואר 1959 הקימו מגדלי חזירים בקיבוצים את 'ארגון מגדלי בעלי חיים לבשר'. בשנים הבאות טיפל הארגון בצורכי הענף בקיבוצים וריכז את העבודה מול חברות מזון ותרופות, חברות ביטוח חקלאי, השירות הווטרינרי, הדתיים, 'תנובה', מוסדות התנועה ורשויות המדינה.¹⁴⁴ בראש הארגון עמד אברהם

גידול חזירים בקיבוץ עין החורש, 1962

(בומי) בראל מקיבוץ ברקאי, שמשנת 1961 שימש במקביל כגוזר העיתון 'על המשמר'. לידו פעלו רבים במזכירות ובמועצת הארגון, בוועדת השיווק ובוועדה המקצועית. בלטו ביניהם יעקב רבין ממזרע, איש השיווק הראשי, ומרדכי שדה מלהבות־חביבה, שהפך מומחה לגידול חזירים. לשם השבחת גזע החזירים במשקים הם ייסדו 'אגודה להזרעה מלאכותית', הקימו מכון להזרעה בלהבות־חביבה, הדפיסו עלוני הדרכה חודשיים, קיימו ימי עיון, ניהלו ספרי עדר וייבאו מצרפת זרמת חזירים איכותית, חמישה זכרים מהגזע Large White ועשרות חזירות משוכחות (בטיסה של 'אל על') עבור קיבוצים ברחבי הארץ.¹⁴⁵

'ארגון מגדלי בעלי חיים לבשר' פעל בלמעלה משישים קיבוצים, שגידלו כמחצית מהחזירים בארץ בסוף שנות החמישים. כשני שלישים מהם היו קיבוצי 'השומר הצעיר', כחמישה־עשר השתייכו ל'קיבוץ המאוחד', וחמישה ל'איחוד הקיבוצים והקבוצות'. באותה תקופה גידלו חזירים בקיבוצים במרכז הארץ כמו גבעת־ברנר, געש וגבעת־חיים מאוחד, אבל בעיקר באזורי פריפריה – צפון הנגב, עמק יזרעאל, הגליל המערבי והגליל העליון. קיבוץ דפנה באצבע הגליל החזיק את העדר הגדול בתנועה הקיבוצית, 1,400 ראש בשנת 1960.¹⁴⁶

144 בכנס היסוד נטען בלהט שהמוסדות המשקיים של התנועה מפקירים את מגדלי החזירים בקיבוצים ומתחמקים מלעזור להם. ראו: דברי מ' שדה מלהבות־חביבה, פרוטוקול ישיבת הארגון, 4 בינואר 1959, מחברת 2, ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 6, מכל 24.

145 מסמכי 'ארגון מגדלי בעלי חיים לבשר', הכוללים תכתובת, פרוטוקולים של ישיבות, דו"חות שונים ועלוני מידע למגדלים, נמצאים בארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 6, מכל 24. על מבצע ייבוא החזירות מצרפת ראו: א' בראל אל ב' בין, ברקאי, 20 באוגוסט 1961, ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 7, מכל 10, תיק 12.

146 רשימת הקיבוצים שגידלו חזירים כענף משקי בסוף שנות החמישים ובראשית שנות השישים כללה את אילון, בארי, בית־אלפא, בית־השיטה, בית־קמה, ברעם, ברקאי, גבעת־ברנר, גבעת־חיים מאוחד, גבעת־עוז, גברעם, גזית, גל־און, געש, געתון, גת, דביר, דורות, דליה, דן, דפנה, האון, הגושרים, הזורע, המעפיל, זיקים, חניתה, חפציבה, חצור, יד־מרדכי, יחיעם, כפר־החורש, כפר־סאלד, להב, להבות־הבשן, להבות־חביבה, לוחמי־הגטאות, מזרע, מסילות, מעוז־חיים, מענית, מרחביה, משאבי־שדה, משמר־הנגב, משמר־העמק, נאות־מרדכי, נגבה, ניר־דוד, נירים, ניר־צחק, ניר־עוז, נען, סאסא, עברון, עין־גב, עין־דוד, עין־החורש, עין־השופט, עמיר, פרוז, קרמה, רבדים, רביבים, רוחמה,

הטנדר החדש של מעדני מזרע, 1963

האתגר לקיבוצים מגדלי החזירים היה התמודדות בשוק שהיו בו תנודות מחירים גדולות, ושפעל על בסיס היצע וביקוש בלבד, בעוד שבשאר שוק התוצרת החקלאית פעלו גם בתום תקופת הצנע מנגנונים לייצוב מחירים – מכסות ומועצות הייצור החקלאיות שהנהיגו רשויות המדינה, ומערכת השיווק השיתופית שהייתה נהוגה בהתיישבות העובדת.¹⁴⁷ הצמיחה המואצת של ענף החזירים הארצי הביאה לעודף היצע ולשפל מחירים גדול בשלהי 1958. זה היה אחד הגורמים העיקריים להתארגנות הקיבוצים לפעולה משותפת, שחלקה הגדול התמקד בניהול הקשרים עם סוחרים הבשר ויצרני הבשר בשוק העירוני. במאי 1961 נמסר בסיפוק גדול למזכירות הארגון ש'המחירים יציבים, המשקים למדו לא למכור מבלי להתייעץ איתנו, והסוחרים יודעים שאין להם הרבה סיכויים לקנות בתנאים שבהם קנו לפני שנים'.¹⁴⁸

נוצרו גם כמה שותפויות בין קיבוצים לבין מגדלים פרטיים, למשל השותפות בין קיבוץ מזרע ליהודה טרייביטש, סוחר בשר מתל-אביב ששירת בצבא הבריטי בתקופת מלחמת העולם השנייה, ושלאחר מכן השתתף בתור חבר אצל 'ל' בחטיפה ובתלייה של שני הסרג'נטים הבריטים בנתניה.¹⁴⁹ טרייביטש שכר בשנת 1957 שטח אדמה בנצרת והחל לכנות במקום דיר חזירים, אבל המושל הצבאי של העיר ביקש ממנו לעבור למקום אחר, כי עמדו לשכך בסמוך פליטים מהכפר צפוריה (ציפורי), והם סירבו לגור ליד חזירים. משרד הדתות הסכים להחזיר לו את ההשקעה, והוא בנה דיר במקום

רמות-מנשה, רשפים, שובל, שמרת, שמיר, שער-העמקים. ראו: מחברת 'ארגון מגדלי בעלי חיים לבשר: רשימת משקים', ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 6, מכל 24; א' חנוכי אל ח' גבתי, 'פיוציים למשקים מחסלי חזירים', 12 בינואר 1965, גה"מ, גל"מ/8178.

147 התמורה עבור חזירים ניתנה במוזמן, לשמחתם של גזברי הקיבוצים. ריאיון עם יעקב לוי (מרכז הענף בכפר-סאלד באותן שנים), 17 במרס 2003.

148 פרוטוקול ישיבת המזכירות, 31 במאי 1961, מחברת 3, ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 6, מכל 24.

149 דו"ח על 'חטיפת הסרג'נטים בנתניה ותלייתם', 4 בפברואר 1948, את"ה, 112/120. לא היה קשר משפחתי בין יהודה טרייביטש לשמואל טרייביטש.

אחר בגבול העיר.¹⁵⁰ טרייביטש, ששירת עם יעקב רבין בצבא הבריטי, הקים שותפות של 50 אחוז עם קיבוצו של רבין, מזרע, שחיפש כנראה פתרון ללחץ של הדתיים בנושא כשרות החלב. הסוציאליסטים ממזרע העבירו אפוא את ענף גידול החזירים מרפת ישנה בקיבוץ לדיר של המגדל יוצא האצ"ל בנצרת הסמוכה.¹⁵¹

בשטח הקיבוץ עצמו החל לצמוח באותה עת מה שהיה למותג בשר החזיר המפורסם ביותר במדינה בעשרות השנים הבאות – מפעל 'מעדני מזרע'.¹⁵² ראשיתו בפירוק בשר חזירים לתצרוכת פנימית, ובשנת 1957 החלו לפרק בשר בבניין המחלבה הישנה גם עבור קיבוצים בסביבה. חברי מזרע ביקשו לפתח תעשייה והחליטו על עיבוד בשר, כולל בשר חזיר. תמורת 3,000 לירות נרכש ציוד ממפעל נקניק שנסגר בנצרת, ולקיבוץ בא ה'מייסטר' (מומחה לעשיית נקניק) של המפעל ושני פועלים שכירים, ואליהם הצטרפו כמה חברי משק.¹⁵³ על פי דרישת משרד הבריאות הוחלט להקים מבנה ייעודי ולקרוא למפעל 'מעדני מזרע', אף שהיו חברים שהתנגדו לזיהוי שם הקיבוץ עם בשר חזיר.¹⁵⁴ המבנה החדש נחנך בראשית 1961 באירוע שהוזמנו אליו גם עיתונאים. ב'הצופה' ציינו ככעס שמפעל שמעבד בגלוי בשר חזיר יושב על אדמת 'קרן קיימת לישראל', ונציגים ממשרדי ממשלה משתתפים בחנוכתו; בעיתונים אחרים כתבו שבמפעל החדש הושקעו 120,000 לירות, ושהוא בעל כושר ייצור של 50 טונות בחודש.¹⁵⁵ השוק העיקרי היה בקיבוצים, אבל בהמשך נפתחו חנויות של 'מעדני מזרע' גם בחיפה ובתל-אביב.¹⁵⁶ ביוני 1962 עבדו במפעל שנים-עשר חברים ושכירים, המחזור השנתי היה 1.3 מיליון לירות, ו-70 אחוז מהמוצרים נמכרו בתנועה הקיבוצית והשאר שווק באמצעות סוכנים בשלוש הערים הגדולות.¹⁵⁷

ענף גידול החזירים בראשית שנות השישים

למרות מאמצי החקיקה של הממשלה ושל רשויות מקומיות בלחץ המפלגות הדתיות, בראשית שנות השישים היה גידול חזירים ענף חקלאי מבוסס, שעסקו בו עשרות מגדלים פרטיים ועשרות קיבוצים. חוקי העזר העירוניים הקשו לקיימו אך לא צמצמו באמת את הגידול, ולא רק בפריפריה הרחוקה מן העין – הריכוז הגדול של דירי חזירים באזור בית-דגן ורמלה עמד גלוי לעין כול בצדי הכביש מתל-אביב לירושלים.

150 ש' ליבליך אל משרד הפנים, 11 בפברואר 1964, גה"מ, גל"מ/9384.

151 שקולניק אל מרכז משק מזרע, 30 בינואר 1967, ארכיון מזרע, תיק 25/6. קיבוצים אחרים היו חשדניים כלפי שיתוף הפעולה של מזרע ושל שער-העמקים עם מגדלים פרטיים. באספה של האגודה להורעה מלאכותית' ב-21 במרס 1961 הוחלט ברוב גדול למנוע מקיבוצים אלה שירותי הורעה מחשש שהשותפויות יתפרקו, והגזע האיכותי יגיע לידי המגדלים הפרטיים. ראו: האגודה להורעה מלאכותית', מחברת 5, ארכיון קיבוץ ברקאי, ארון 6, מכל 24.

152 מותג בולט שנוסף עליו, 'טיב טעם', ראשיתו בשמה של המעדנייה שפתח יהודה טרייביטש בשנות השבעים ברחוב שלמה המלך בתל-אביב. ריאיון עם חסיה טרייביטש, 2 ביוני 2003.

153 מרכז משק אל המחלקה לכלכלה ומשק, 12 במרס 1958, ארכיון מזרע, תיק 24/11.

154 ריאיון עם מיכאל אדמתי, 17 במרס 2003.

155 הצופה, 5 במרס 1961; למרחב, 22 בפברואר 1961; דבר, 22 בפברואר 1961; הבוקר, 5 במרס 1961.

156 דפי מזרע, 12 בפברואר 1961.

157 דו"ח 131 (24 ביוני 1962), ארכיון מזרע, תיק 24/11.

עשרות אלפי החזירים בדירים במרכז הארץ היו מטורד תברואתי, והדבר הדאיג במיוחד את השירות הווטרינרי של משרד החקלאות, שאמור היה לפקח גם על שחיטתם. השירות התקשה לעקוב אחרי המתרחש בדירים, שרבים מהם שכנו במבנים ברמת תחזוקה ירודה ופעלו במשך שנים בלי רישיונות, ושבעליהם לא ששו לשתף פעולה עם הרשויות. בשלהי 1959 נלחמו אנשי השירות הווטרינרי במגפה קשה של מחלת הפה והטלפיים שפרצה בדירי החזירים במרכז הארץ, ושהתפשטה לכלל בעלי החיים גם באזורים אחרים וגרמה הפסדים כבדים.¹⁵⁸ פרסומים בעיתונות על התפשטות המגפה גררו שאילתות בכנסת לשר החקלאות, משה דיין, והוא ציין שיש במדינה כ-50,000 חזירים אך לא ידוע מספרם המדויק. הוא הוסיף שחיסול הדירים אינו תפקיד של משרד החקלאות.¹⁵⁹

לפי הערכת משרד החקלאות, שמעולם לא ידע מה קורה בדיוק בכל הדירים, נשחטו בשנת 1960 33,300 חזירים בבתי מטבחים ו-16,000 מחוץ להם: 6,400 באזור הצפון, 13,000 באזור חיפה וכ-30,000 באזור המרכז (והדרום); בסך הכול נשחטו כ-50,000 חזירים. לשם השוואה, באותה השנה נשחטו כ-84,500 ראשי בקר ו-66,000 ראשי צאן. גידול החזירים סיפק כ-17 אחוז ממשקל סך כל אספקת בשר הבהמות בארץ במשקל חי.¹⁶⁰ זאת למרות כל הניסיונות שנעשו במשך עשור להגביל את הגידול, ושעמדו בניגוד למאמצים הרבים שעשתה המדינה באותן השנים לעודד את הייצור המקומי של בשר בקר וצאן באמצעות הגדלת תפוקת הבשר מעדרי פרות החלב, פיתוח מרעה וייבוא גזעים חדשים של פרות וכבשים המתאימים לגידול בשר.¹⁶¹

עשרות אלפי חזירים גודלו ונשחטו בארץ בשנה, אולם לא היה אפשר למצוא מאמרים או נתונים על גידול חזירים בשבועון החקלאים 'השדה',¹⁶² בספרות החקלאית הממוסדת¹⁶³ או בסטטיסטיקות שהוציאו את שם החקלאות העברית למרחקים.¹⁶⁴ באביב 1959 סיכמה מדינת ישראל עשור של הישגים חקלאיים מרשימים בתערוכה גדולה בבית-דגן, שנאמר עליה כי מיוצגים בה 'בצורה נאה ביותר כל ענפי החקלאות'. על רקע מילים אלו הראו ביומן קולנוע של חברת 'גבע' פרות ועזים, אך כמובן לא חזירים, אף שבאזור בית-דגן היה ריכוז החזירים הגדול במדינה.¹⁶⁵

158 ד"ר קנטור אל ג' יעקבי, 13 במרס 1961, גה"מ, גל"מ/8178.

159 דברי הכנסת, כח, עמ' 410 (20 בינואר 1960).

160 דו"ח 'הספקת בשר חזיר בשנת 1960', 11 במאי 1961, גה"מ, גל"מ/8178.

161 ח' גבתי, 100 שנות התיישבות: תולדות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל, ב, תל-אביב תשמ"א, עמ' 105-111.

162 אנשי ארגון 'מגדלי בעלי חיים לבשר' לא הצליחו לשכנע את מערכת 'השדה' לפרסם מאמרים בנושא גידול חזירים ולכן הדפיסו בסטנסיל עלון חודשי בשם 'המגדל'. ריאיון עם מרדכי שדה, 14 באפריל 2003.

163 הוצאת 'הקיבוץ המאוחד' ו'התאחדות מגדלי הבקר' הוציאו בתשי"ט, בתרגומו של י' עצמון, את ספרו עב הכרס של פרנק מוריסון 'המספוא והזנת בעלי החיים', שנודע בארצות-הברית במשך עשרות שנים כ'תנ"ך' של הזנת בעלי החיים. ההתייחסות מפעם לפעם לחזירים בפרקי ההזנה הכלליים לא צונזרה, אך הפרקים העוסקים בחזירים, פרקים 34-35 במקור באנגלית, אינם בתרגום העברי, וחזירים גם אינם מוזכרים במפתח השמות.

164 גידול החזירים לא הוזכר במשך עשרות שנים בטבלאות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. עדות לקיומם נמצאה רק בסטטיסטיקות השחיטה של בתי המטבחים הממשלתיים, בסעיף 'בעלי חיים אחרים', הכולל עשרות אלפי שחיטות בשנה. ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, החקלאות בישראל תש"ט-תשכ"ט, סדרות סטטיסטיות: חלק II, ירושלים תש"ל, עמ' 74-77, 99-101.

165 יומן 'גבע' מס' 278 (22 באפריל 1959); ראו עוד על התערוכה: דבר, מוסף מיוחד, 21 באפריל 1959.

סיכום

התפתחות גידול החזירים במדינת ישראל בראשיתה המשיכה את מגמת התרחבות הענף החקלאי בתקופת המנדט הבריטי, במיוחד בזמן המחסור בימי מלחמת העולם השנייה. תכונותיו של החזיר כמקור בשר יעיל האיצו את התפשטות גידולו גם בתקופת הצנע והקיפוח בכשר במדינת ישראל בראשית שנות החמישים.

בשל מעמדו המוקצה בדת ובמסורת הלאומית היהודית התלבטו בהתחלה הרשויות כיצד להתייחס לענף חקלאי זה. אולם במהרה עורר הגידול המתרחב תרעומת, בעיקר בציבור הדתי היהודי. גם חילונים רבים סלדו מהחזיר, אבל הציבור הדתי ונציגיו הם שהובילו את המלחמה הבלתי פוסקת בו בממשלה, בכנסת, בפקידות המדינה וברשויות המקומיות. המאמצים הראשונים בשנת 1953 להביא לחקיקה נגד גידול החזיר או לפחות להגביל אותו לאזורים שבהם ישרת את צריכת הבשר של האוכלוסייה הנוצרית בלבד, לא צלחו, בין השאר משום שלא זכו לתמיכה של בן-גוריון, שכמו רבים ראה בנושא חלק מהמאבק על דמותה של מדינת ישראל ועל היחס שבין הדת למדינה. פתרון של פשרה שקיבלה הממשלה, לנסות להגביל את הגידול ליישובים בעלי אוכלוסייה ערבית נוצרית בצפון הארץ באמצעות צווים מנהליים, נכשל בשל קשיי האכיפה ופסילת הצווים בבית המשפט העליון. אפילו חקיקת 'חוק ההסמכה' בשנת 1956, חוק שאפשר לרשויות מקומיות לחוקק חוק עזר נגד גידול החזיר ומכירת בשרו, לא שיפר את המצב, בעיקר כי רשויות רבות לא נקטו צעד זה.

מספרי החזירים שגודלו ונשחטו הגיעו לעשרות אלפים בשנה בראשית שנות השישים. הדרישה לכשרם פרנסה עשרות מגדלים יהודים וערבים נוצרים, שעסקו בגידול בקרבת הערים הגדולות, ועשרות קיבוצים במרכז הארץ ובפריפריה, שהקימו ארגון שפעל להרחיב ולהשיב את עדרי החזירים הקיבוציים. הענף פעל ללא עזרת רשויות המדינה, שעודדו את ייצור הבשר החי במשק החקלאי הישראלי למעט בשר חזיר. בשל מעמדו המוקצה של החזיר היה זה באותן השנים הענף החקלאי הגדול היחיד במדינת ישראל שפעל כולו בתנאי שוק כלכלי חופשי. תנודות המחירים יכלו להיות גדולות, אולם די היה בביקוש בקרב צרכנים יהודים ולא יהודים כדי ליצור מגמת צמיחה מתמשכת.

החזיר המוקצה נפקד מן ההיסטוריה החקלאית הרשמית של מדינת ישראל, אולם נוכחותו בארץ המשיכה לקומם את מתנגדיו. הכישלון הברור של כל ניסיונות האיסור וההגבלה הוביל לבסוף בשלהי 1961 להסכמת ראשי מפא"י להגשת הצעת חוק פרטית לאיסור גידול החזיר בכל חלקי הארץ להוציא תשעה יישובים בגליל שהתגוררה בהם אוכלוסייה ערבית נוצרית. החוק לאיסור גידול חזיר שנחקק בשנת 1962, ושנכנס לתוקף כעבור שנה, עתיד היה לשנות בתוך זמן קצר ובאופן חד את פניו של חלק נסתר אך חשוב ממשק בעלי החיים במדינת ישראל. שנה לאחר שנכנס החוק לתוקף ונאכף בנחרצות בידי משרד הפנים בהנהגת המפד"ל, עבר כמעט כל גידול החזירים במדינת ישראל לכמה יישובים בגליל. זו כבר פרשה אחרת אולם גם היא עתידה הייתה לגרום מתחים פוליטיים ודתיים וליצור מפגעים ובעיות איכות סביבה, שתושבי האזורים הסמוכים סבלו מהם עוד שנים ארוכות.